

तैत्तिरीय आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_ET_EX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L_AT_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.
See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	36
तृतीयः प्रश्नः	51
चतुर्थः प्रश्नः	65
पञ्चमः प्रश्नः	90
षष्ठः प्रश्नः	120
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	134
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	140
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	146
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	150
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	186
प्रथमः प्रश्नः	186
द्वितीयः प्रश्नः	199
तृतीयः प्रश्नः	214

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजंत्राः।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूर्भिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजंत्राः।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूर्भिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपमापामूपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः॥१॥

अग्निवायुश्च सूर्यश्च। सुह संश्वस्कर्द्धिया। वायवश्चा
रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसुः
स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्च्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्च्युष्णिमपा रघम्। अपाघ्रामप
चार्वर्तिम्। अपदेवीरितो हिता। वज्रं देवीरर्जीताऽश्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषंता।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशी॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्बुवनादुधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-
विशेषणम्। नदीवृ प्रभवात्काचित्। अक्षय्याऽस्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्ती न निर्वर्तते।
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवर्थसुरङ् श्रिताः। अणुशश्च
महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः। ऊरुः
संन्न निर्वर्तते। अधिसंवर्थसरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्विश्च। समारूढः प्रदशयते। संवर्थसरः
प्रत्यक्षेण। नाधिसंत्वः प्रदशयते। पटरो विक्षिधः पिङ्गः।
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदशयते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृथ्मं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सर्वैऽन्द्रियाणि। जलिपतं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवर्थसरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तैः अन्यद्यंजतं तैः अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अर्वासि स्वधावः। भुद्रा तैः पूषन्निह रातिरस्त्वतिं।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽदित्यः संवर्थसर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवर्थसरस्य प्रियतमः

रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पथस्यमानो भुवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दृद्यात्॥७॥

[२]

साक्ज्ञानां सप्तमाहुरेकजम्। षड्द्युमा ऋषयो
देवजा इति। तेषांमिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे
रेजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः।
सखा सखायमन्वीत्। जहांको अस्मदीषते। यस्तित्याज
सखिविद् सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदी शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना
नुद्यमानः। विनादाभिधावः। षष्ठिश्च त्रिंशका वल्लाः।
शुक्लकृष्णौ च षाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। संवृथ्सुरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते।
यत्रैतदुपदश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये।
विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा
रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽवर्तते संह। निजहन् पृथिवीं
सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।
आदित्यानां निबोधत। संवृथ्सरीणि कर्मफलम्।

वृषाभिर्ददत् सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्मा-
उपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव
दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै
प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवध्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतिंतिष्ठन्ति।
संवध्सरे ताः प्रतिंतिष्ठन्ति। वृषाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसंन्ने कुनीनिके। आङ्गे चाद्रणं
नास्ति। क्रूभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि।
अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीत मृज्मीत। अहं वौ
जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्धणाः।
अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णेरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अकुद्धस्य
योथ्यमानस्य। कुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
अक्षणयौः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः
प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना
अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्येषा भवति।
इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा
आवृणे॥१४॥

[४]

अतिंतामाणि वासांसि। अष्टिवृत्तिशतग्निं च। विश्वे देवा

विप्रंहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्वत्। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पंवमानः। मातृकंचनु विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्लिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वस्त्रिरूपेण। धनुज्यामछिनस्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बारहस्यत्यस्य।
एतद्वद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्लिः। शिरु उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
सं शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एव
वेदे॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरक्षात्। शिशीरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
नं वासाऽसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिंस्रातः। सतस्तद्वलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्णिः।
सूर्यस्योदयुनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति।
तस्मै सर्वं ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेदो। स खलु संवध्सर एतैः सेनार्नीभिः
सुह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रुफसः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रुफसो अशुमर्तीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सुहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उपस्तुहि तं

नृमणामर्थद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान् परीवृश्चति। पृथिव्ये शुमती। तामन्वर्वस्थितः संवर्ध्मस्तो दिवं च। नैवं विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गलोकात्। इत्यृतुमण्डलानि। सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरु न जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावंत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्थसूर्य अर्पिताः सुत साकेम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाञ्योतिर्लभन्ते। तान्थसोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्तशीर्घण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्थसप्त सूर्यानिति। पञ्चकर्णो वाथस्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरु गन्तुम्। अपश्यमहमेथसूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त मंहामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपुन्ति। तस्मादिह तप्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातन्त्रितपाः। तेषांमेषा भवति। सूप्तं
सूर्यो दिवमनुप्रविष्टाः। तानुन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जा दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषांमेषा भवति। सूप्तं दिशो
नानांसूर्याः॥२३॥

सूप्त होतारं क्रत्विजः। देवा आदित्यां ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षणं इति। तदप्याम्नायाः। दिग्भ्राजं क्रतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवति। यद्यावं इन्द्रं ते शतं शतं भूर्मीः। उतस्युः। नत्वा
वज्रिन्धस्त्रूपं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्टं रोदसी इति। नानालिङ्गत्वाद्वतूनां
नानांसूर्यत्वम्। अष्टो तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत
ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादर्नीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

[७]

केदमप्रं निविशते। क्वायं संवश्मरो मिथः। क्वाहः क्वेयं
दैव रात्री। क्व मासा क्रतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः।
निमेषास्त्रुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अपसु निविशन्ते। आपः सूर्ये
सुमाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युथ्सूर्ये सुमाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किञ्चिदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वंशस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे
दशस्यै॥२७॥

वंष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमुभितो मयूखैः।
किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीसिः किं पुरायणम्। एको
यद्वारयद्वेवः। रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः।
अक्षराद्विस्तुरुच्यते। त्रिपदाद्वारयद्वेवः। यद्विष्णोरेक-
मुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्वैव। एतदस्य पुरायणम्। पृच्छामि त्वा
परं मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।
आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो
मध्यममायन्ति। चतुमग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। यत्र यातयुते यमः। त्वं नस्तद्वह्यन् प्रबूहि। यदि
वैत्थाऽसुतो गृहान्॥३०॥

कृश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घन्ति सर्वदा।

रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासुवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासुवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैव विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्थसु स वासुवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥३२॥

ऋषिरह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः। भूयिषां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यपाश्च। पुङ्किराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्वेवाग्नेरचिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला

अैतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपत्तन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्।
अङ्गारिबम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुविश्वावसुः।
मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रशमयश्च देवां गरुगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्तमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिंमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूलोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्नेय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते।
महरषिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्याविता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवी
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदौ। शं चतुर्ष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[१]

सुहस्रवृद्धियं भूमिः। पुरं व्योम सुहस्रवृत। अश्विना
भुज्यनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यज्ञतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवधः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावांभूमी चरथः
सुं सखायौ। तावश्विना रासभांश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगतं सूर्यया सुह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रुदिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनौभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातित्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। सुमुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्विः
षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबन्धाति शाम्बुरः।
आपपूर्षम्बरश्वैव। सवितारेपुसोऽभवत्। त्यः सुतृप्तं

विंदित्वैव। बुहुसौम् गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्त्रियान्तम्। आयसूयान्सोमंतृपत्सुषु। स सङ्गामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गा: पिंपाति तत्। स तद्वाप्तिः स्तवांऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्रं ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहुर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वथसावंहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वथसौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वथसः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वथसौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वथसौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते। सेयँ रात्री गर्भिणीं पुत्रेण संवासति। तस्यावा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रशमयः। यथा गोर्गर्भिण्यां उल्बणम्। एवमेतस्यां उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वथसः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितैषां प्रक्लो अभिरक्षति व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरां इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।

पूवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पतेऽ। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतंसतनूर्न तदामो अश्वुतो। शृतासु इद्वहन्तुस्तथसमाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असतः सुद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सुसात्रिश्व यत्। सर्वेऽत्रयो अगस्त्यश्व। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्यावर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्वे कुहृचिदिवैयुः।
अदेव्यानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तथसवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथसवितुर्वृणीमहे। वयं
देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरुं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
तान्यभवन्दृशो। अस्थ्यस्था सम्भविष्यामः। नाम् नामैव नाम
मै॥५०॥

नपुः सकुं पुमाङ्गुर्घ्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजे-
उद्यक्षि यष्टहे च। मया भूतान्ययक्षता। पशवो मम भूतानि।
अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सुतीः। ता उमे पुः स
आहुः। पश्यदक्षुण्वान्नविचेतदन्धः। कुर्विर्यः पुत्रः स इमा
चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथसवितुः पितासंत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्।

ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु
जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मारुयादितिः। हसितः रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्नेहं विष्णि तत्। अतृष्युङ्स्तृष्युष्यायत्। अस्माज्ञाता
में मिथू चरन्न। पुत्रो निरकृत्या वैदेहः। अचेता यश्च
चेतनः। सु तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुश्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्रता। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्।
यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तथसम्बवस्य ब्रुतम्।
आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांशमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातध्राजिगतिं किमो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्ज्ञति। यच्छेतान् रोहिताङ्शश्चाग्नेः। रथे
युक्काऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुश्च॥५५॥

---

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधंम सन्धंम। आदित्ये
चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाधौहि यः पुमान्। इतः सित्तः
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असृष्ट्याताः संहस्राणि। स्मर्यते न च

दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधता। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिंभिः। याहि
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव
ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिंभिः। यामि मयूररोमभिः। मा
मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च मंहद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरस्मायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽयाहि
सुहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्वुकः।
संवृथ्म्सरो विष्पूर्वणैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तुव। सुब्रह्मण्योऽ
सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारा कौशिकब्राह्मण
गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः।
अष्टौदिग्वासंसोऽग्रयः। अग्निश्च जातवेदांश्वेत्येते।
ताम्राश्वा स्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णस्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
खादुगदतः। इतो रुद्राः पराङ्मताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इता। बृहस्पतिश्च सविता
च। विश्वरूपैरिहाऽगताम्। रथेनोदकुवर्त्मना। अफ्सुषा
इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाऽसि च। कालावयवानामितः
प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्चिनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।
वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव

विद्युदिति॑। ब्रह्मण् उदरण्मसि॑। ब्रह्मण् उदीरण्मसि॑। ब्रह्मण्
आस्तरण्मसि॑। ब्रह्मण् उपस्तरण्मसि॑॥६०॥

[१२]

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमृष्टपुत्राम्। अष्टपंक्तीमिमां महीम्। अहं वेद
न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपंदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघा-
ओहरत्। अष्टयोनीमृष्टपुत्राम्। अष्टपंक्तीमूमूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
आदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि॒ देवां (२) उपपैथ्ससभिः॥६२॥

पुरा मार्ताण्डमास्यत्। ससभिः पुत्रैरदितिः। उपपैत्पूर्व्यं
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। पुरा मार्ताण्डमार्भदिति॑।
ताननुक्तमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च।
अशश्च भग्नश्च। इन्द्रश्च विवस्वांशेत्येतो। हिरण्यगर्भो
हुःसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति॑। गर्भः
प्रजापत्यः। अथ पुरुषः सूपुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तुपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानाँ प्राणानादायोदेति। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदेगः। असौ योऽस्तुमेति। स सर्वेषां भूतानाँ प्राणानादायास्तुमेति। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्तु गः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरपक्षीयति। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोथ्सृपत॥६५॥

इमे मासाश्वार्धमासाश्वां। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोथ्सृपत। इम कृतवः। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोथ्सृपत। अयः सवथ्सुरः। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति च॥६६॥

मा मैं प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथ्सृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति

च। मा मैं प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप्
मोथ्सृप। इयः रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति
चोथ्सर्पति च। मा मैं प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम
प्राणैरप्रसृप् मोथ्सृप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो मिथुनं मा
नो मिथुनः रीढ्म्॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
सताः सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिधून्वतांमभिघ्रताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां
स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। संवर्थसरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रशमयो वो मिथुनं मा
नो मिथुनः रीढ्म्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ब्राजस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतञ्जस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ

भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं गीद्धम्॥६९॥
[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकुस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः

स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्म्॥७१॥

---

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्किराधस उदगिदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्म्॥७२॥

---

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आयस्मिन्द्वसप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्युते॥७३॥

---

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरुन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।

चून्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्षंत्राणि॑ स्वलो॒के। ए॒वा ह्य॑व। ए॒वा ह्य॑ग्ने।
ए॒वा हि॑ वायो। ए॒वा है॑न्द्र। ए॒वा हि॑ पूषन्। ए॒वा हि॑ दैवाः॥७४॥

[२०]

आपंमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।
अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह संश्वस्कर्द्धिया। वायव्याँ
रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।
पुत्रवत्वायं मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। मुहुसो मंहसुः
स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वायं मे सुता। अपाश्च्युष्णिमुपा
रक्षाः। अपाश्च्युष्णिमुपा रघम्। अपाग्रामपचावर्तिम्।
अपदेवीरितो हिता। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैररङ्गैस्तुषुवाऽसंस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
केतवो अरुणासश्च। कृषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाऽशतधा॑
हि। सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सुन्दरिश्च॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेदं। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति।
 अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
 वेदं॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्।
 आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं।
 आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
 भवति। यो वायोरायतनं वेदं। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
 वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। असौ वै
 तपत्रपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत
 आयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत
 आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं
 वेदं। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।
 आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमसे आयतनं वेदं। आयतनवान्
 भवति। आपो वै चन्द्रमसे आयतनम्। आयतनवान्
 भवति॥८१॥

य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति।
 नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

नक्षत्राणामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं॥८२॥

योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवर्थ्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवर्थ्सरस्याऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवर्थ्सरस्याऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपसु नावं प्रतिष्ठितं वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अपसु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्। सूर्ये शुक्रे सुमाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तमिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये सुमाभृताः। जानुदधीमुत्तरवेदों खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदध्मम्॥८५॥

पुष्करपणैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनौ वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निशीयते। साप्रणीतेऽयमपसु ह्ययचीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभितं एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयौः। पशुबन्धे

चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँलोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। यौऽग्रेमिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्रेमिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समंभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समर्वतता। इदं सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समर्वतताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कुवयो

मनीषेति॑। उपैनुन्तदुपैनमति॑। यत्कामो॒ भवति॑। य एवं
वेदं॑ स तपोऽतप्यता॑। स तपस्त्वा॑। शरीरमधूनुता॑। तस्यु॑
यन्माऽसमासीत्॑। ततोऽरुणाः॑ केतवो॑ वातरशना॑ ऋषयु॑
उद्दिष्टन्॥११॥

ये नखाँ॑। ते वैखानुसाः॑। ये वालाँ॑। ते वालखिल्याः॑। यो
रसः॑। सोऽपाम्॑। अन्तरतः॑ कूर्म भूतऽसर्पन्तम्॑। तमंब्रवीत्॑।
मम॑ वैत्वञ्चाऽसा॑। समभूत्॥१२॥

नेत्यंब्रवीत्॑। पूर्वमेवाहमिहासमिति॑। तत्पुरुषस्य
पुरुषत्वम्॑। स सुहस्तशीरषा॑ पुरुषः॑। सुहस्राक्षः॑ सुहस्रपात्॑।
भूत्वोद्दिष्टत्॑। तमंब्रवीत्॑। त्वं॑ वै पूर्व॑ समभूः॑। त्वमिदं
पूर्वः॑ कुरुष्वेति॑। स इत आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिना॑ पुरस्तादुपादधात्॑। एवा ह्येवेति॑। तते आदित्य
उद्दिष्टत्॑। सा प्राची॑ दिक्। अथारुणः॑ केतुर्दक्षिणत्॑
उपादधात्॑। एवा ह्यग्न इति॑। ततो॑ वा अग्निरुद्दिष्टत्॑। सा
दक्षिणा॑ दिक्। अथारुणः॑ केतुः॑ पश्चादुपादधात्॑। एवा हि
वायो॑ इति॑॥१४॥

ततो॑ वायुरुद्दिष्टत्॑। सा प्रतीची॑ दिक्। अथारुणः॑
केतुरुत्तरत्॑ उपादधात्॑। एवा हीन्द्रेति॑। ततो॑ वा इन्द्र
उद्दिष्टत्॑। सोर्दीची॑ दिक्। अथारुणः॑ केतुर्मध्य॑ उपादधात्॑।
एवा हि पूषन्निति॑। ततो॑ वै पूषोद्दिष्टत्॑। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वांपस्सरसंश्वोदतिष्ठन्। सोर्धा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुंरा रक्षांसि पिशाचाश्वोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्घो हि ते सम्भवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो हु यद्वहुतीर्गम्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। ततं इमेध्यसृज्यन्त सगाः। अन्धो वा इदं सम्भूता। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्मं स्वयम्भिति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा क्रृतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्मा। सर्वमवरुद्ध्य। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेदे॥१८॥

[२३]

चतुष्टय आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो विद्युत्। स्तनयिनुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखुत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखुतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एुता
वै तेजस्विनीरापः। तेजं एुवास्यं दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतिष्ठिता।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एुता वहन्तीरिवोद्भूतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओजं एुवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतिष्ठिता।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतिष्ठिता।
दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः।
अन्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवान्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे।
तं वा एुतमरुणाः केतवो वातरशना क्रृषयोऽचिन्वन्।
तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। क्रृषयो वातरशनाः।
प्रतिष्टां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतिष्ठिता। य एुतमुग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेदं॥१०३॥

[२४]

जानुदध्मीमुत्तरवेदों खात्वा। अपां पूरयति। अपां
सर्वत्वायां। पुष्करपूर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो

वै पुष्करपूर्णम्। सूत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ। आपमापामपः सर्वः। अस्मा-
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्कर्षिया
इति। वाय्वश्वा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पश्च-
चितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पश्च पदा वै विराट्। तस्या
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।
परोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यजक्रतुष्विति। अथं
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यनुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं
चिनुते। चातुरुहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।

वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान् इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापेः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्गश्चिन्वीत।
वज्रो वा आपेः॥१११॥

ब्रह्मेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तुणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धर्वेत्॥११२॥

अमृतं वा आपेः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरन्तिदाहाय। न पुष्करपुर्णानि हिरण्य-

वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याधातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अधातुंका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्ववित्ता
तनूनाम्। आप्लवस्वं प्रप्लवस्व। आण्डीभवज् मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्वस्वं स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते तै देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठतु मा स्वस्त।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सुयुजौषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽहिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽवृ-
वृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्ति प्रजां
ददुः। विभ्राजमानाऽहरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुराऽ-
हिरण्मयों ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।
इह चामुत्रं चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभुयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतित्रिता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।

अग्निस्तदनुवेधति। अशृतांसः शृतासुश्र॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययंज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रंमग्निं
च ये विदुः। सिक्ता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्मालोकाद्मुष्माच्च। क्रष्णभिरदात्पृश्निभिः। अपेत् वीत् वि
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरुद्धिरुक्त-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्वसानंमस्मै। नृ मुण्न्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा
ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कुनीरीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं युमराजंगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्नि विलबम्। पितृणां च युमस्य च
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापौ देवीरिहाऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्णी गृद्रशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हथः।
परिबाधः श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान्
वाच्यायया सुह। अग्ने नाशय सुन्दराः। ईर्ष्यासूये बुमुक्षाम्।
मन्युं कृत्यां च दीघिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय
सुन्दराः॥१२१॥

[२८]

पूर्जन्याय् प्रगायता दिवस्पुत्राय मीढुषे ॥ स नो
यवसमिच्छतु । इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे ॥ हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोता । मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे ॥
सुपिष्ठला ओषधीदेवगोपाः । यो गर्भमोषधीनाम् । गवां
कृणोत्यवताम् । पर्जन्यः पुरुषीणांम् ॥ १२२ ॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम् । पुनरायुः पुनर्भर्गः । पुनर्ब्रह्मण्मैतु
मा । पुनर्द्रविण्मैतु मा । यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान् ।
यदोषधीरप्यसंद्यदापः । इदं तत्पुनराददे । दीर्घयुत्वाय
वर्चसे । यन्मे रेतः प्रसिद्धते । यन्म आजायते पुनः । तेन
मामूमृतं कुरु । तेन सुप्रजसं कुरु ॥ १२३ ॥

[३०]

अन्धस्तिरोऽधाऽजायता । तवैश्रवणः संदा । तिरोऽधेहि
सप्तान्नः । ये अपोऽश्रन्ति केचना । त्वार्षीं मायां वैश्रवणः ।
रथं सहस्रवन्धुरम् । पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम् । आस्थायायाहि
नो बलिम् । यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति । धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान् ॥ १२४ ॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्या । श्रियं बिन्नतोऽन्नमुखीं
विराजम् । सुदर्शने च क्रौश्चे च । मैनागे च मुहागिरौ ।
शतद्वाटारंगमन्ता । सङ्हार्यं नगरं तवं । इति मन्त्राः ।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम् । यदि बलि उरेत् । हिरण्यनभये

वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्योपतिष्ठेत।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणं वयुः स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मा हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यात्रमद्भीति। अथ
तमग्निमांदधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा०। तिरो-
ऽधा भुवः स्वाहा०। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा०। तिरोऽधा
भूर्भुवः स्वः स्वाहा०। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुतां
भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्जीत।
परः सुप्तजनाद्वेषि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थः
सिद्धन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमज्ञानताम्। सर्वार्थ
न सिद्धन्ते। यस्ते विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मां इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मैऽर्थान्मा विवधीत।
मयि स्वाहा०। राजाधिराजायं प्रसह्यसाहिनैः। नमो वयं
वैश्रवणायं कुर्महे। स मे कामान्कामकामायं मह्यमैः।
कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेरायं वैश्रवणायं। महाराजायं

नमः। केतवो अरुणासश्च। कृष्यो वातरशनाः। प्रतिष्ठां
शतधां हि। सुमाहितासो सहस्रधायंसम्। शिवा नः शन्तंमा
भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
ते व्योम सुन्दरिः॥१२९॥

[३१]

संवर्षसरमेतद्वत् चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
संमासेन। तस्मिन्नियमंविशेषाः। त्रिष्वणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानंभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षंमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्ने परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनानुवाकेन। उद्घृतपरिपूताभिरद्धिः कार्यं कुर्वत्॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे चक्षत्रेभ्यः। कृतुभ्यः संवर्षसराय। वरुणायारुणायेति
ब्रतहोमाः। प्रवर्गर्यवदादेशः। अरुणाः काण्डकृषयः। अरण्ये-
ऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संङ्गस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमंपवर्गे।
धैनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एव ङ्गस्वाध्यायंधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयामं देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।

स्थिरैरज्जैस्तुषुवाऽसंस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रतंतावास्तां
वयः स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम् इति तेऽसुराः
सुन्नह्य सहस्राचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यःस्ते न प्राजानःस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्न
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यर्थीते
यज्ञत एव तत्स्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यज्ञत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनिं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुख्यरतेऽवधते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रंमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिरेणोपामन्त्रयत तानि वर्मवृणीताऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधर्यध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यादित्यं योधर्यन्ति
यावदस्तमन्वगतानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-
ऽभिमन्त्रितेनाभ्यसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः

पूर्वमिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आपं ऊर्ध्वं
विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि
मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन
पाप्मानुमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तु यन्तम् आदित्यमभिघ्यायन्
कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्स्तकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मोति
ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेदं॥२॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवांसश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवां जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-
मूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन
द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
चानृतमूदिम। इन्द्रांशी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।
ते नौ मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिम। सुजातशसादुत
जामिशसाञ्चायसः शसादुत वा कर्नीयसः। अनाधृष्टं
देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्ञातवेदो मुमुग्धिः॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवज्ञां शिश्रैर्यदनृतं
चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्यः प्रमुश्चतु
चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन
सूर्य तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजंहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिंषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुर्सौदमप्रतीत्तं मयेह
येन यमस्य निधिना चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि

जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि। यन्मयि माता यदा पि॒पेष
यदन्तरिक्षं यदाशसातिंक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता
यदाप इमं मै वरुण तत्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो
अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यदर्दौव्यन्नृणमहं बभूवादिथ्सन्वा सञ्जगर् जनै॒भ्यः।
अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुच्छताम्। यद्धस्ताम्यां
चकर् किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या
चं राष्ट्रभृच्च तान्यफसुरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये
राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं कृष्णानृणव्
इथसमानो यमस्यं लोके अधिरञ्जुराय। अवं ते हेऽ
उदुत्तममिमं मै वरुण तत्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं
नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निरक्तुथो यश्च निस्वनः।
तेऽ(१)स्मद्यक्षमनांगसो दूराद्वृरमंचीचतम्। निर्यक्षममचीचते
कृत्यां निरक्तिं च। तेन योऽ(१)स्मथसमृच्छाते तमस्मै
प्रसुवामसि। दुःशःसानुशःसाभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मथसमृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा
पर्यसा सन्तनूभिरग्नमहि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो
अत्र विदंधातु रयोऽनुमार्ष तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुषे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण

आयोति परायक्षम् १ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हुविषो
जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
गव्यं पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममेत्तु आयुषे वर्चसे
कृधि तिग्ममोजो वरुण सशिशाधि। मातेवास्मा अदिते
शर्म यच्छु विश्वे देवा जरदृष्ट्यथाऽसंत्। अग्ने आयूषि
पवस् आ सुवोर्जमिष्वं च नः। आरे बाधस्व दुच्छुनाम्।
अग्ने पवस्वं स्वपां अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधंद्रयिं मयि
पोषम्॥६॥

अग्निरक्षिः पवमानः पाश्चंजन्यः पुरोहितः। तर्मामहे
महाग्रयम्। अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपलान्प्रत्यजाताञ्ञातवेदो
नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेळुञ्चर्मन्ते स्याम त्रिवर्ण्ठ
उद्द्वौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः सपलान्प्रत्यजाताञ्ञातवेदो
नुदस्व। अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयः स्याम
प्रणुदा नः सपलान्। अग्ने यो नोऽभितो जनो वृको वारो
जिधाऽसति। ताङ्स्त्वं वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने
यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठ्यः। तं वयः सुमिधं
कृत्वा तुभ्यंमग्नेऽपि दध्मसि॥७॥

यो नः शापादशपतो यश्च नः शापतः शापात्। उषाश्च
तस्मै निम्रुक्तं सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपलो
यो रणो मर्तोऽभिदासति देवाः। इधमस्येव प्रक्षायतो मा

तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तानंगे सन्दहं याङ्श्चाहं द्वेष्मि ये च
माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
अस्मान्दिप्सा॑च् सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सङ्शितं मे
ब्रह्म सङ्शितं वीर्या॑(१)म्बलम्। सङ्शितं क्षत्रं मे जिष्णु
यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
बलम्। द्विणोमि ब्रह्मणुऽमित्रानुन्नयामि स्वा॑(१)म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म् आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म् आगात्पुनः
प्राणः पुनराकृतं म् आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म् आगीत।
वैश्वानरो मेऽदद्व्यस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॑॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स
एतान्याशान् प्रमुचन् प्रवेद् स नो मुश्चातु दुरितादवृद्यात्।
वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथसङ्गरमभिधावाम्याशाम्।
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथ्सुवामि।
अमी ये सुभर्गे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
यच्छतामेतद्वद्वक्मोचनम्। विजिहीर्ष लोकान्कृधि
बन्धान्मुश्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
प्रथमजा क्रृतस्य। अस्माभिर्दुत्तं जरसः पुरस्तादच्छिन्नं
तन्तुमनुसर्वेम॥९॥

तुतं तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दृतं पित्र्यमायनवत्।
 अबुन्धेके ददतः प्रयच्छदातुं चेच्छक्रवाऽसः स्वर्गं एषाम्।
 आरभेथामनु सऽरभेथाऽ समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वा
 पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सऽरभेथाम्।
 यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहऽसिम।
 अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्य उत्रो नेषद्वुरिता यानि
 चकृम। भूमिर्माताऽर्दितिर्नो जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिशस्त
 एनः। द्यौर्नः पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा
 विविष्टिस लोकात्। यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं
 तन्वा(१)ऽ स्वायाम्। अश्लोणाङ्गुरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम
 पितरं च पुत्रम्। यदन्नमद्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत
 वां करिष्यन्। यद्वेवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं
 च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यदन्नमद्यि
 बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम्। यद्वेवानां
 चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा
 तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मयां मनसा वाचा कृतमेनः
 कदाचन। सर्वस्मात्स्मान्मेळितो माग्धि त्वऽ हि वेत्थं
 यथोत्थम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो
 बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुऽस्ते निलायमचरुऽस्तेऽनुप्रविशुः

कूशमाण्डानि ताऽस्तेष्वन्विन्दञ्छुद्धयोँ च तपसा च
 तानृष्योऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
 वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्द्यांमि केन वः सपर्यमेति
 तानृष्योऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत् येनारेपसः स्यामेति त
 एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदैवा देवहेळनं यदर्दीव्यन्तुणमुं
 बभूवाऽयुष्टे विश्वतो दधिदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय
 प्रतिवेदयाम् इत्युपांतिष्ठत् यदर्वचीनमेनो भ्रूणहत्याया-
 स्तस्मांमोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-
 ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्समश्रुते॥११॥

[७]

कूशमाण्डर्जुहुयाद्योऽपूत् इव मन्येत् यथाौ स्तेनो
 यथाौ भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति
 यदर्वचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मांमुच्यते यावदेनो
 दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवथ्सुरं दीक्षितो
 भवति संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति
 यो मासः स संवथ्सुरः संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते
 चतुर्विंशति॑ रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः
 संवथ्सुरः संवथ्सुरादेवाऽत्मानं पुनीते द्वादशं रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवथ्सुरः संवथ्सुरादेवाऽत्मानं
 पुनीते षड्ग्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्ग्रा ऋतवः संवथ्सुरः

संवथ्मरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
त्रिपदा गायूत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
माऽसमंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुफसेतानृतात्पयो
ब्रह्मणस्य व्रतं यंवागृ राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो
सौम्येष्यध्वर एतद्वत् ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
धानाः सकून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् हु वै पृश्नीऽस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्भवेभ्यानरूपत्त
ऋषयोऽभवन्तदर्षीणामृषित्वं तां देवतामुपांतिष्ठन्त
यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यद्वचोऽध्यगीषत् ताः पर्यआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूऽषि
घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदर्थर्वाङ्गिरसो
मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्नाथां
नाराशऽसीर्मदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुर्धं पाप्मानम-
पाग्नन्नपंहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पश्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
देवयज्ञः पिंतृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नो
जुहोत्यपि समिधं तदेवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्गृहेभ्यो बुलिः हरति
तद्गृहतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः

सन्ति॑ष्टते यथस्वा॑ध्यायमर्धीयी॒तैकामप्यृचं यजुः साम॑ वा॑
तद्वृ॒ह्मयज्ञः सन्ति॑ष्टते यद्वृचो॒र्धीते पर्यं॑सः कूल्या॑ अस्य
पि॒तृ॒न्थ्स्वधा अ॒भिव॑हन्ति॒ यद्वजू॑षि॒ घृतस्य॑ कूल्या॑
यथसामा॑नि॒ सोम॑ एम्यः पवते॒ यदथर्वाङ्गिरसो॒ मधोः॑
कूल्या॑ यद्वा॑ह्मणानी॒तिहासान् पुरुणानि॒ कल्पान्गाथा॑
नाराश॒सीर्मेद॑सः कूल्या॑ अस्य पि॒तृ॒न्थ्स्वधा अ॒भिव॑हन्ति॒
यद्वृचो॒र्धीते॑ पर्याहुतिभिरेव॑ तद्वेवा॑ स्तर्पयति॒ यद्वजू॑षि॒
घृताहुतिभिर्यथसामा॑नि॒ सोमा॑हुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो॒ मध्वा॑
हुतिभिर्यद्वा॑ह्मणानी॒तिहासान् पुरुणानि॒ कल्पान्गाथा॑
नाराश॒सीर्मेदाहुतिभिरेव॑ तद्वेवा॑ स्तर्पयति॒ त ए॑नं तुसा॑
आयुषा॑ तेजसा॑ वर्चसा॑ श्रिया॑ यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्यै॑न च
तर्पयन्ति॒॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन॑ य॒क्ष्यमा॑णः प्राच्या॑ दिशि॑ ग्रामा॑दध्विर्दर्श
उर्दीच्यां प्रागुदीच्यां वोदितं आदित्ये दक्षिणत
उपवीयो॑पविश्य॑ हस्ताववनिज्य॑ त्रिराचामेह्विः परिमृज्य॑
सृकृदुपस्पृश्य॑ शिरश्कृषी॑ नासिंके॑ श्रोत्रे॑ हृदयमालभ्य॑
यत्रिराचामति॒ तेन॑ ऋचः॑ प्रीणाति॒ यह्विः परिमृजति॒ तेन॑
यजू॑षि॒ यथसृकृदुपस्पृशति॒ तेन॑ सामा॑नि॒ यथसव्यं पाणि॑
पादौ प्रोक्षति॒ यच्छ्रुश्कृषी॑ नासिंके॑ श्रोत्रे॑ हृदयमालभते॑
तेनाथर्वाङ्गिरसो॒ ब्राह्मणानी॒तिहासान् पुरुणानि॒ कल्पान्गाथा॑

नाराशः सीः प्रीणाति दर्भाणां मुहुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राङ्मासीनः स्वाध्यायमधीर्यीतापां वा एष ओषधीनां रसो
 यद्भार्भाः सरसमेव ब्रह्मं कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुर्स्त्रयों विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतद्वचाऽन्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वै निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इतद्विदुस्त इमे समासत् इति त्रीनेव प्रायुङ्क भूर्भुवः
 स्वरित्याहृतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्काथं
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पञ्चद्वयोऽर्धर्चशोऽनवान् सविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽप्नोत्यथौ प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीर्यीत दिवा नक्तं वेति हं
 स्माऽहं शौच आहुय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्तुत
 व्रजन्तुताऽसीन उत शयानोऽधीर्यीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीर्यीतासौ खलु वावैष आदित्यो
 यद्वाह्न्यनस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणैषं तपति तदेषाऽन्युक्ता।
 चित्रं देवानामुदंगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-

द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरिक्षे॒ऽ सूर्य॑ आ॒त्मा जगत्स्तस्थुषु॒श्वेति
स वा ए॒ष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्ति॑ष्टते तस्य प्राक्
सायमवभूथो नमो ब्रह्मण् इति॑ परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
उपस्पृश्य॑ गृहानेति॑ ततो यत्किं च ददाति॑ सा दक्षिणा॥१७॥

---

[१३]

तस्य वा ए॒तस्य॑ यज्ञस्य॑ मेघो हविर्धान॑ विद्युदग्निर्वरुप॑
हविः स्तनयिलुर्वषङ्कारो यदवस्फूर्जति॑ सोऽनुवषङ्कारो
वायुरात्माऽमावास्या॑ स्विष्टकृद्य ए॒वं विद्वान्मेघे वर्षति॑
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति॑ पवमाने वायावमावास्याया॑
स्वाध्यायमधीते॑ तपे॑ ए॒व तत्प्यते॑ तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाक॑ रोहत्युत्तमः समानानां॑ भवति॑ यावन्त॑ हृ वा इमां
वित्तस्य॑ पूर्णा॑ ददर्श्वर्गं लोकं जयति॑ तावन्तं लोकं जयति॑
भूयां॑ सं चाक्षय्यं चापे॑ पुनर्मृत्युं जयति॑ ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॑॥१८॥

---

[१४]

तस्य वा ए॒तस्य॑ यज्ञस्य॑ द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
समृद्धिर्देवतानि॑ य ए॒वं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते॑
ब्रजुऽस्तिष्ठन्नासीनुः॑ शयानोऽरण्ये॑ ग्रामे॑ वा यावत्तरसः॑
स्वाध्यायमधीते॑ सर्वलोकाञ्जयति॑ सर्वलोकाननृणोऽनु-
सञ्चरति॑ तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः॑ परस्मि॑-
स्तृतीये॑ लोके अनृणाः॑ स्याम। ये देवयानां॑ उत पितृयाणाः॑

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्युग्मि वै जातं पाप्मा जग्राहु
तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपांग्रन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाङ्
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायौ देवपवित्रं वा एतत्तं
योऽनूध्मूजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
यस्तित्याजं सखिविदुः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
पन्थामिति तस्मांस्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
तेन तेनास्येष्ट भवत्यग्रेवर्योरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङुत वां पुराणे वेदं विद्वाऽसंमुभितो
वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
तृतीयं च हुःसमिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं
ब्राह्मणे वंसन्ति तस्मांद्वाह्मणेभ्यो वेदविद्यो दिवे दिवे
नमस्कुर्यन्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यते इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णति यजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्चन्त्रिः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वां सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेण्यैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो यजयति स
येन यज्ञक्रतुना यजयेष्वोऽरण्यं पुरेत्यं शुचौ देशे

स्वाध्यायमेवैनमर्थीयन्नासीत तस्यानशेनं दीक्षा स्थानमुपसद्
आसनं॑ सुत्या वाग्जुहूर्मने॑ उपभृष्टिर्घुवा प्राणो हृविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृष्टतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्ण प्रविशति चतुर्धेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनग्निमेवतरेण सर्वेण
तस्येतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां॑ रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम् कामाय स्वाहा कामाभिंद्रुग्धोऽस्म्यभिंद्रुग्धोऽस्मि काम्
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्यते
हुत्वा प्रयताङ्गुलिः कवातिर्यङ्ग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽसिश्वन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं
माऽयमग्निः सिश्वत्वायुषा च बलेन चाऽयुष्मन्तं करोत
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वं॑ सर्वतनुर्भृत्वा
सर्वमायुरेति त्रिभिमन्त्रयेत् त्रिष्ठ्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत् स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवाऽत्मानमायुरेवाऽत्मन्यते॑ वरो दक्षिणा वरेण्व वरङ्गं
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपंचे भुवः प्रपंचे स्वः प्रपंचे भूर्भुवः स्वः प्रपंचे ब्रह्म प्रपंचे ब्रह्मकोशं प्रपंचेऽमृतं प्रपंचेऽमृतकोशं प्रपंचे चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नार्वपश्यति तं प्रपंचे देवान् प्रपंचे देवपुरं प्रपंचे परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यंपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धनि ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरुहदयः संवथ्सुरः प्रजननमश्चिनौ पूर्वपादावत्रिमध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभेयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शक्करः शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापे पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाऽु श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युपे पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उर्द्दीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै

दि॒शे या॒श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां प्रति॑वसन्त्येता॒भ्यंश्च नमो॒
नमोऽवान्तुरायै॑ दि॒शे या॒श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां प्रति॑वसन्त्येता॒भ्यंश्च
नमो॒ नमो॒ गङ्गायमुनयोर्मध्ये॑ यै॑ वसन्ति॑ ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
जीवितं वर्धयन्ति॑ नमो॒ गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो॒ नमो॒
गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ॑ नमो॒ ब्रह्मणे॑ नमो॒ अस्त्वग्नये॑ नमः॑ पृथिव्यै॑ नम
ओषधीभ्यः।॑ नमो॒ वाचे॑ नमो॒ वाचस्पतये॑ नमो॒ विष्णवे॑ बृहते॑
करोमि॥

॥ॐ॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञायां। गातुं यज्ञपतये।
दैर्वीं स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदैः। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आर्धीतं बुरुहिः।
केतों अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिरहोता॑॥। मनं उपवक्ता।
प्राणो हुविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेमं
ते नामं। विधेस्त्वमस्माकं नामं। वाचस्पति॒ः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृम्णन्धाऽस्वाहा॑॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥——————[१]

पृथिवी होता॑॥। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। समृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पति॒ः सोमं पिबतु।
जजनन्दिन्द्रिमिन्द्रियाय स्वाहा॑॥२॥

पृथिवी होता॑ दसा॑॥२॥——————[२]

अग्निरहोता॑॥। अश्विनाऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रातास्त
इन्द्रं सोमाः। वातापेरहवनश्रुतः स्वाहा॑॥३॥

अग्निर्होता॑॥३॥——————[३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गर्यज्ञम्। पृथिवीं शरीरैः। वाचस्पते॑ऽच्छिद्रया वाचा।

अच्छिंद्रया जुह्वा॥। दि॒वि दैव॑वृधुङ् होत्रा मेर॑यस्व् स्वाहा॥४॥
सूर्यं ते नवं॥१॥

[४]

मुहा॑हविरूहोता॥। सृत्यह॑विरध्वर्युः। अच्युतपाजा
अ॒ग्नीत्। अच्युतमना उपवृक्ता। अनाधृष्यश्वा॑प्रतिधृष्यश्व
यज्ञस्याभिगरौ। अयास्य उद्गता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।
विधेमं ते नामां। विधेस्त्वमस्माकं नामां। वाचस्पतिः
सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि॒ मा मनुष्यः। नमो दि॒वे।
नमः पृथि॒व्यै स्वाहा॥५॥

अ॒पात्रीणि च॥१॥

[५]

वाग्घोता॥। दीक्षा पर्वी॥। वातो॑ऽध्वर्युः। आपो॑भिगरः। मनो॑
हृविः। तपसि जुहोमि। भूर्मुकः सुवेः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे॑
स्वयम्भुवे॑ स्वाहा॥६॥

वाग्घोता नवं॥१॥

[६]

ब्राह्मण एकंहोता। स यज्ञः। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं॑
यशः। यज्ञश्व मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भूर्ता। स मै ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं॑ यशः। भूर्ता च मे भूयात्। पृथि॒वी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥७॥

स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं॑ यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं॑
यशः। विष्ठाश्व मे भूयात्। वायुः पश्चहोता। स प्राणः। स मै
ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं॑ यशः। प्राणश्व मे भूयात्॥८॥

चुन्द्रमा॑ः षड्होता। स कृतून्कल्पयाति। स मै ददातु प्रजां

पृशून्पुष्टिं यशः। कृतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सुसहोता।
स प्राणस्य प्राणः। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य
च मे प्राणो भूयात्। घौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्।
आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं
सर्वम्। स मै ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे
भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥१॥

[७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्रं उक्थामदैः।
मित्रावरुणावाशिषां। अङ्गिरसो धिष्णियैरग्निभिः। मरुतः
सदोहविर्धनाभ्याम्। आपुः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बुरहिषां।
अदितिर्वेद्यां। सोमो दीक्षयां॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन। आदित्या
दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः
पुरोधया। प्रजापतिरुद्धीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः
पात्रैः। अहं श्रद्धयां॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥२॥

[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पुङ्किः। प्रजापतेरनुमतिः।

मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क्षं सूनृतां
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुपिदिशः पद्मा २॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पृष्ठो
हस्तोभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामँ समुद्रमाविशा। कामैन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तत्पम्। त्वष्टैऽजाम्। पृष्ठोऽविम्। निरक्षत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सुराभ्यः स्त्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धन्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायाऽप्यः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रब्रथा नाकुमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।

स पूर्ववज्ञनयज्ञन्तवे धनम्। समानमेज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमेश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामैन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तौ। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गिरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमयः प्रतिग्रहीते नवं च॥५॥

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽत्मानं
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।
ब्रह्मान्विन्ददशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शूतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारे यत्रैकं भवन्ति।
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाऽ सर्वात्मा। सर्वाः
प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुर्होतारे यत्र सम्पदं गच्छन्ति
देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं
जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानः सवितारं बृहस्पतिम्।
चतुर्होतारं प्रदिशोऽनुकूलम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्विन्दत्।
अन्तः प्रविष्टं कृतारमेतम्। त्वष्टारः रूपाणि विकुर्वन्तः

विपुश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहांसु। अमृतेन कूपं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद् विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽत्मा निहितः पश्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानः सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिंक्युः। रश्मिः रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे
कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः
सन्नर्थं लोकान् विचष्टैः। यस्याऽण्डकोशः शुष्ममाहुः
प्राणमुल्बम्। तेन कूपाऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः
रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधार्णी विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कुलां विचक्षते। पादः षडौतुर्न
किलाविविथ्से। येन्तर्वः पश्चधोत कूपाः। उत वा षट्ठा
मनसोत कूपाः। तः षडौतारमृतुभिः कल्पमानम्।
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
देवाः। इन्द्रस्याऽत्मानः शतुधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशैः। सुप्रहोता सप्तधा विकूपः।

परेण तनुं परिषिद्यमानम्। अन्तरांदित्ये मनसा चरन्तम्।
देवानां हृदयं ब्रह्मान्विन्दत्। ब्रह्मैतद्व्यर्थं उज्ज्ञभार। अर्कं
श्रोतन्त एव सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्थसुपेरवः। मेहन्ति
बहुलां श्रियम्। बहुश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलां श्रियम्। स हरिवसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
पिन्वते। बहुश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलां श्रियम्।
मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शत शता अस्य युक्ता हरीणाम्।
अर्वाङ्ग यांतु वसुभी रुश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलां
श्रियम्। रुश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्धातु। हरिः पतञ्जः
पटरी सुपर्णः। दिविक्षयो नभेसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं
ददातु। पश्चारं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य
मध्ये। अजस्तु ज्योतिर्नभेसा सर्पदेति। स न इन्द्रः कामवरं
ददातु। सुप युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भुद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षुत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेत रुश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।

शुतः सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
 परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
 श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवृन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
 पतङ्गमुक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवददर्भं अन्तः। तां द्योतमानाऽस्य मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताऽअग्ने प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयो संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।
 युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषाऽस्तु
 सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
 सुवीर्याय। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ताऽअग्ने प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजयो संविदानः। इडायै सृष्टं घृतवंचराचरम्। देवा
 अन्विन्दन्तुनुहो हितम्। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषाऽस्तु सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्त विपुलं प्रजानां वसुधार्मी विगजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं व्योमन्माययां देव

एकरूपा अष्टो चं॥१२॥

[११]

सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। स भूमि
विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्।
यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति।
एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वां भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्वं
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभंवात्पुनः। ततो विष्वद्वंश्चक्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराङ्गजायता। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषां। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासी-
दाज्यम्। ग्रीष्म इधम् शरद्विः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः
सुप्त सुमिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः। अबद्धन्पुरुषं
पशुम्। तं यज्ञं बरुहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या क्रष्णश्च ये। तस्माद्यज्ञाथसर्वहुतः।
सम्भूतं पृषदाज्यम्। पशूः स्तांश्चक्रे वायव्यान्।
आरण्यान्नाम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञाथसर्वहुतः। क्रचः
सामानि जज्ञिरे। छन्दांसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायत॥३५॥

तस्मादश्वो अजायन्त। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
तस्मात्। तस्माज्ञाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कृतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बहू। कावूरू पादावुच्येते।

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरु तदस्य यद्वैश्यः। पञ्चांशूद्रो अंजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्षो द्यौः
समवर्तत। पञ्चां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां
अंकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
कृत्वाऽभिवदन् यदास्तैः। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानुमृतं इह भवति।
नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते हु नाकं महिमानः सचन्ते।
यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽज्ञायत कृतोऽकल्पयन्नासु द्वे च (ज्यायानथि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥७॥ ————— [१२]

अद्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः
समवर्तताधि। तस्य तष्ठा विदध्द्रूपमेति। तत्पुरुषस्य
विश्वमाजानमग्रैः। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानुमृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यते अयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो
बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीरः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पुदमिच्छन्ति

वेधसः। यो देवेभ्यु आतंपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमौ रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तद्ब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे॥ हीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्यौ॥ अहोरात्रे पाश्वे॥ नक्षत्राणि
रूपम्। अष्टिनौ व्यात्तम्॥ इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥ ४०॥

ज्ञायते वर्णं सुम च॥ २॥

[१३]

भूर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्॥ निधाय भारं पुनरस्तमेति।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भूर्तरं तमु गोप्तारमाहुः। स
भूतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेदं सत्येन भर्तुम्॥ सद्यो
जातमुत जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥ ४१॥

उतो बहनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः।
यस्तद्वेद यत आबभूव। सन्धां च याऽसन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते
तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्वेषु। त्वामापो
अनु सर्वश्चरन्ति जानतीः। वथसं पयसा पुनानाः। त्वमग्निः
हव्यवाहुः समिन्थ्से। त्वं भूर्ता मातुरिश्चा प्रजानाम्॥ ४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
त्वमेकोऽसि बहूननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवौ म एधि।
नमौ वामस्तु शृणुत व हवं मे। प्राणापानावजिरः सञ्चरन्तौ।

हृयांमि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं
युवाना। प्राणांपानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा
सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मैं देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमुहः हनामि।
असञ्जजान सत आबेभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्या।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्मोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्देवान्नाणयो नवे॥४४॥

एक प्रजानांकसाथं नवं॥४॥ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं
मतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा
विवधीर्विक्रमस्व। मा छिंदो मृत्यो मा वधीः। मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मैं रीरिष आयुरुग्रा
नृचक्षसं त्वा हुविषां विधेमा सुद्यश्वकमानाय। प्रवेपानाय
मृत्यवे॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
कामु आगात्। हृदयाद्वदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभिः। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि। मा नः प्रजाः
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्वं मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराणमानुषीणाम्। मृत्युं
यज्जे प्रथमजामृतस्य।॥४६॥

मृत्युर्वै वीरा॒क्षत्वार्ति च॥२॥

[१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्या। विश्वमा भासि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनि: सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम् विश्वाभिरुतिर्भिः। भवां नः
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसुं मर्त्यासः।
अस्माभिरु नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यन्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्मां त्वा सादयामि
बृहञ्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासायु स्वाहाऽयासायु स्वाहा॑ वियासायु स्वाहा॑
संयासायु स्वाहो॑द्यासायु स्वाहा॑ऽवयासायु स्वाहा॑ शुचे
स्वाहा॑ शोकायु स्वाहा॑ तप्यत्वै स्वाहा॑ तपते स्वाहा॑

ब्रह्महृत्यायै स्वाहा॑ सर्वस्मै॒ स्वाहा॑॥ ५१॥

[२०]

चित्तं सन्तानेन॑ भुवं युक्ता रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः॑
स्थूलहृदयेनाश्चि॑ हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मतस्नाभ्यां
महादेवमन्तः पार्श्वनौषिष्ठहन॑ शिङ्गीनिकोश्योभ्याम्॥ ५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञायां। गातुं यज्ञपतये। दैर्वी॑
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम् ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतौ मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतौ
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुषां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापुती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मो अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरण
 मे प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमुहं प्रजायै पशुनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। अँ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम् ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतौ मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतौ
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुषां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापुती। भूतं वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मां पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमर्तीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृदेवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं
 प्राशूर्भवा सचां। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृतां।
 अच्छां वीरं नर्यं पङ्किराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं
 द्यावापृथिवीं अनुं मे मःसाथाम्। क्रृद्यासंमुद्या। मखस्य
 शिरः॥३॥

मखायं त्वा। मखस्यं त्वा शीर्षो। इयत्यग्रं आसीः।
 क्रृद्यासंमुद्या। मखस्य शिरः। मखायं त्वा। मखस्यं
 त्वा शीर्षो। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा क्रतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्या। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखायं त्वा। मुखस्यं त्वा शीर्षो। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासंमद्या। मुखस्य शिरः। मुखायं त्वा। मुखस्यं त्वा
शीर्षो। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्या। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखायं त्वा। मुखस्यं त्वा शीर्षो। आयुर्धेहि प्राणं धैहि।
अपानं धैहि व्यानं धैहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धैहि। मनो धैहि
वाचं धैहि। आत्मानं धैहि प्रतिष्ठां धैहि। मां धैहि मर्यि धैहि।
मधुं त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदिंतिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पूर्वं शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥६॥——————[२]——————

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतब्रतं आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चरणीधृतः। श्रवो देवस्य सानुसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वप्तु। सुपुणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शत्तयाः। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा

दिश् आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्मेव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्धुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। क्रृजवै
त्वा। साधवै त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदम् हम् मुमां-
मुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन् पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽच्छृणद्विः। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽच्छृणद्विः।
जागतेन त्वा छन्दसाऽच्छृणद्विः। छृणतुं त्वा वाक्। छृणतुं
त्वोर्क। छृणतुं त्वा हृविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हृविः। देवं पुरश्चर सुग्घ्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवत् वारख्यद्वा ॥३॥

[३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्मम् भिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तखन्त्वा।
विश्वैर्दैवरनुमतं मरुद्धिः। दक्षिणाभिः प्रतंतं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहृणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहृणीयमानो द्वे च ॥१॥

[४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्मम् भिष्टुहि। युमायं त्वा
मुखायं त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय
स्वाहा॑प्रानाय स्वाहा॑। चक्षुषे स्वाहा॑ श्रोत्राय स्वाहा॑।
मनसे स्वाहा॑ वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॑। दक्षाय स्वाहा॑ क्रतव्ये
स्वाहा॑। ओजसे स्वाहा॑ बलाय स्वाहा॑। देवस्त्वा सविता

मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्नायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। सङ्सादस्व महां असि। शोचस्व देववीतमः।
विधूममग्ने अरुषं मियेध्य। सृज प्रशस्तदरशतम्। अञ्जन्ति
यं प्रथयन्तो न विप्राः। वृपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न
पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अनाधृष्या पुरस्तात्। अग्नेराधिपत्ये। आयुर्मेदाः। पुत्रवती
दक्षिणतः। इन्द्रस्याऽधिपत्ये। प्रजां मैदाः। सुषदा पश्चात्।
देवस्य सवितुराधिपत्ये। प्राणं मैदाः। आश्रुतिरुत्तरतः॥१४॥

मित्रावरुणयेराधिपत्ये। श्रोत्रं मैदाः। विधृतिरुपरिष्टात्।
बृहस्पतेराधिपत्ये। ब्रह्मं मैदाः। क्षत्रं मैदाः। तेजों मैधा वर्चो
मैधाः। यशो मैधास्तपो मैधाः। मनो मैधाः। मनोरश्वाऽसि
भूरिपुत्रा। विश्वाभ्यो मा नाष्टाभ्यः पाहि॥१५॥

सूपसदा मैभूया मा मां हिंसीः। तपोष्वग्ने अन्तरा
अमित्रान्। तपाशं समरुपः परस्य। तपावसो चिकितानो
अचित्तान्। वि तै तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ
परिचितः। स्वाहा मुरुद्धि: परिश्रयस्व। मा असि। प्रमा
असि। प्रतिमा असि॥१६॥

सम्मा असि। विमा असि। उन्मा असि। अन्तरिक्षस्यान्तर्धि-
रसि। दिवं तपसस्नायस्व। अभिर्गम्भिर्यदतो न ऊनम्।
आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अधं ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यज्ञतं
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्वौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अरहन्विभरूषि
सायंकानि धन्वं। अरहं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अरहं
निदन्दयसे विश्वमब्नुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति।
गायत्रमासि। त्रैष्टुभमासि। जागतमासि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनुरूपादीदुत्तरः पाहि प्रतिमा असि यजूतन्ते अन्यजागतमस्येकं च॥१७॥

[५]

दश प्राचीर्दशं भासि दक्षिणा। दशं प्रतीचीर्दशं
भास्युदीर्चीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो
रुचं धेह्यहृणीयमानः। अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु
गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणातो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो
रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेनु छन्दसा। स
मा रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्विरुत्तरतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेनु
छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वरूपैव-
रूपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्गेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय।
रोचितस्त्वं दैव धर्म देवेष्वासि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु।
समाझर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यासि।
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्।

रुग्सि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्तांद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यह्न।
दशोदह्न। दशोर्ध्वं भासि सुमनस्यमानः। स नः समाडिष्मूर्जं
धेहि। वाजी वाजिनै पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रुचय धेहि नवं च॥३॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परा च
पथिभिश्चरन्तम्। स स्त्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ
वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्याम्। अनु वां देवर्वीतये। समग्निरग्निना गता। सं
देवेन सवित्रा। सः सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गता। सं देवेन सवित्रा। सः
सूर्येणारोचिष्ट। धूर्ता दिवो विभासि रजसः। पृथिव्या धूर्ता।
उरोरन्तरिक्षस्य धूर्ता। धूर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तुपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः

कवीनाम्। सं देवो देवेन् सवित्रा यतिष्ठ। सः सूर्येणारुक्ता
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नौऽसि
पिता नौ बोध। आयुर्धास्तनूधाः पंयोधाः। वर्चोदा वरिवेदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा
हिःसीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यहसः। समेष्टारः शतः हिमाः।
तन्द्राविणः हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टैमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दृशि।
माऽहः रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

गुच्छते सूर्य त्वा देवायवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥५॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्तासि। इड एहि। अदित् एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्रं घर्मः शिष्प। उस्त्रं घर्म
पाहि॥२८॥

घर्माय शिष्प। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्या पिन्वस्व। सरस्वत्यै

पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो भागेनोपमेहि। इन्द्रश्चिना मधुनः सारघस्य। धर्मं पात वसवो यजता वट। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवनये॑ जुहोमि। मधु॑ हुविरसि। सूर्यस्य॑ तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्या॑ त्वा॒ परिंगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण॑ त्वोपयच्छामि। देवानां॑ त्वा॒ पितृणामनुमतो॑ भर्तु॑ शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु॑ प्रेहि। दिविस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑ सीः। अन्तरिक्षस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑ सीः। पृथिविस्पृद्धा॑ मा॑ हि॑ सीः। सुवरसि॑ सुवर्मे॑ यच्छ। दिव॑ यच्छ दिवो॑ मा॑ पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥५॥

[८]

समुद्राय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। सलिलाय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अनाधृष्याय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अप्रतिधृष्याय॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अवस्यवै॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। दुवस्वते॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। शिर्मिद्वते॑ त्वा॒ वाताय॑ स्वाहा॑। अग्रयै॑ त्वा॒ वसुमते॑ स्वाहा॑। सोमाय॑ त्वा॒ रुद्रवते॑ स्वाहा॑। वरुणाय॑ त्वाऽदित्यवते॑ स्वाहा॑॥३२॥

बृहस्पतये॑ त्वा॒ विश्वदेव्यावते॑ स्वाहा॑। सवित्रे॑ त्वर्भुमते॑ विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाजवते॑ स्वाहा॑। यमाय॑ त्वाऽङ्गिरस्वते॑

पितृमते स्वाहा॑। विश्वा॑ आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑
देवानंयाडिह। स्वाहा॑कृतस्य धर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
स्वाहा॑ग्राये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना धर्म पातः
हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मःसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट। धर्मपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमःसाताम्।
तं प्राव्यं यथा॑ वट। नमौ दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धा॑ इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्यर्मपानाच्छ। पितृन्यर्मपानाच्छ॥३५॥

आदित्यवते स्वाहा॑ हार्दिवानं पृथिव्या अष्टो च॥४॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्रायं
पीपिहि। अद्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूतायं पीपिहि।
ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि॥३६॥

यजंमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नायं त्वा। इन्द्रियायं त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मै
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विश्वं धारय। नेत्वा॑
वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयामि। अमुना॑ सुह निर्थं गच्छ।

योऽस्मान्देष्टि। यं च वृयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा॥। ग्रावेभ्यः
स्वाहा॥। प्रतिरेभ्यः स्वाहा॥। द्यावापृथिवीभ्याऽस्तु स्वाहा॥। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा॥। रुद्राय रुद्रहौत्रे स्वाहा॥॥३८॥

अहृज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषाऽस्तु
स्वाहा॥। रात्रिज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषाऽस्तु
स्वाहा॥। अर्पीपरो माऽङ्गो रात्रियै मा पाहि। एषा तै अग्ने
समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।
अर्पीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥॥३९॥

एषा तै अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
वर्चसा माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा॥। सूर्यो
ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहा॥। भूः स्वाहा॥। हुतः हुविः। मधु
हुविः। इन्द्रंतमेऽग्नौ॥॥४०॥

पिता नौऽसि मा मा हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म।
मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः।
अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य
रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कुद्याद्वद्राय रुद्रहौत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यन्नो सुस च॥६॥

[१०]

घर्म या तै दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे।
या हविधर्मैः। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥। घर्म या तेऽन्तरिक्षे
शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्यै। याऽऽग्नीर्घो। तान्त
एतेनाव यजे स्वाहा॥॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्या ४ शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये।
 या सदंसि। तान्त एतेनावं यजे स्वाहा० अनुनोऽद्यानुमतिः।
 अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः
 पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः।
 क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम
 सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः
 पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे।
 वल्लुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः
 स्तक्तिर्नाभिरकृतस्य। सदौ विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो
 अप हृरः। अन्यद्वृतस्य सश्रिम। घर्मतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्।
 तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ
 च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्मद्विर्धनम्।
 अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
 वर्चसा। सं पर्यसा। सं गौपत्येन। स ५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रद्दृष्टा
 हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स ६ सूर्येण रोचते। चिदंसि
 समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन कृतावा०। हिरण्यपक्षः शकुनो

भुरुण्युः। मुहान्सुधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मा हि॑ सीः। वि॒श्वाव॑सु॑ सोम गन्ध॑र्वम्।
आपो दृष्टुर्णीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्वैत्। इन्द्रो रारह॑ण
आ॑साम्। परि॑ सूर्यस्य परिधी॑ रंपश्यत्। वि॒श्वाव॑सुरुभि॑ तत्रो
गृणातु। दि॒व्यो गन्ध॑र्वो रज्ञसो वि॒मानः। यद्वा॑ घा॑ सृत्यमुत
यन्न वि॒द्धि॥४८॥

धियो॑ हि॒न्वानो॑ धिय॑ इन्नो॑ अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे॑
नृदीनाम्। अपावृणोद्दुरो॑ अश्मव्रजानाम्। प्रासा॑न्नान्ध॑र्वो॑
अमृतानि॑ वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॑ परिजानादहीनम्। ए॒तत्त्वं॑
देव॑ घर्म॑ देवो॑ देवानुपांगः। इदम्॑हं॑ मनुष्यो॑ मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहिं॑। सु॑ह प्र॑जया॑ सु॑ह रायस्पोषेण। सु॑मित्रा॑ न॑
आप॑ ओषधयः॑ सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॑यं द्विष्मः।
उद्व॑यं॑ तम॑सुस्पर्शि॑। उदुत्यं॑ चित्रम्। इ॑ममूषुत्यम॑स्मभ्य॑
सु॑निम्। गाय॑त्रं॑ नवीया॑सम्। अग्ने॑ देवेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽग्नेष्टि॑ तान्तं॑ एतेनाव॑ यज्ञे॑ स्वाहा॑ धर्मणा॑ शु॑ युधायः॑ व्यासिणी॑महि॑ पोषेण॑ निषत्तो॑ वि॒द्धि॑ संत्वष्टो॑॥११॥

मृहीनां॑ पयो॑ऽसि॑ विहितं॑ देवत्रा। ज्योति॑र्भा॑ अ॑सि॑
वनुस्पर्ती॑नामोषधीनाः॑ रसः। वाजिन॑ त्वा॑ वाजिनो॑व॑
नयामः। ऊर्ध्वं॑ मनः॑ सुवर्गम्॥५१॥

— [१२]

अस्कान्ध्यौ॑ पृथिवीम्। अस्कानृष्टभो॑ युवांगाः। स्कन्नेमा॑

विश्वा भुवना। स्कृन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कृन्नाज्ञायते वृषां। स्कृन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ता द्विद्युदापत्तत्। तान्ते एतेनाव यज्ञे स्वाहा॥।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्टाद्विद्युदापत्तत्।
तान्ते एतेनाव यज्ञे स्वाहा॥॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा॥ व्यानाय स्वाहा॥ पानाय स्वाहा॥। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा॥। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्ये
स्वाहा॥॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा॥। पूष्णे प्रपृथ्याय स्वाहा॥
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा॥। पूष्णे द्वृणये स्वाहा पूष्णे नुरुणाय
स्वाहा॥। पूष्णे साकेताय स्वाहा॥॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्मा द्वानुर्नार्ति बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूमा।
प्र शुक्रते देवी मनीषा। अस्मध्युतंष्टे रथे न वाजी।
अर्चन्ते एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आद्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
अग्न इन्दवो या उ नाभयः। यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जा
नामौ। ताभिस्त्वमुभयौभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि।
इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरोऽसि। इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि।
तस्य ते वसुन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छम्।
शुरदुत्तरः पृक्षः। हेमुन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चित्यः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासांश्चार्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। क्रृतवस्ते कल्पन्ताम्। संवथ्सरस्ते कल्पताम्।
अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवः
सीद॥५८॥

चितये नवं च॥१॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतयै। ऊर्ध्वो नः
पाह्यः हसः। विधुन्दद्राणः समने बहूनाम्। युवानः सन्त
पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्य महित्वाद्या ममार।
सह्यः समान। यद्वते चिदभिश्रिष्ठः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
सन्धाना सन्धिं मधवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरुर्जा सुह रुद्या। मा नो

घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्माङ् स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिरहीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निरक्षतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसिंतिरहेति। उग्रा शतापाष्ठा घविषा
परि णो वृणकु। इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वं नो अग्ने
स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्यं तमसुस्पर्शि। उद्यं
चित्रम्। वयः सुपुर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाता २ सुपुर्णाः॥३॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं मुहत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु
मे। आकूत्य मनसा सुह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पयसा सुह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा
सुह। सत्येन तपसा सुह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सुह पद्म॥१॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्षानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने
घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं

द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्ष स्त्रीहिंतिश्च स्त्रीहिंतिश्च। उष्णा चं शीता चं। उग्रा चं
भीमा चं। सदार्प्नो सेदिरनिरा। पुतास्ते अग्ने घोरास्तुनुवः।
ताभिरुमुं गच्छ। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं चं वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्चं ध्वनश्चं ध्वनयश्चं श्च। निलिम्पश्चं विलिम्पश्चं
विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्चं धुनिश्चं ध्वान्तश्चं ध्वनश्चं ध्वनयश्चं श्च। सुहसुहाङ्शु
सहमानश्चं सहस्वाङ्शु सहीयाङ्शु। एत्यु प्रेत्यं
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। सुंवृथसुरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट फइ जुहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट। इति वाचः
कूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरैन्ध्यपाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रैणामुं बौधय दुर्विदत्रम्। स्वपतौऽस्यु
प्रहरु भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवंदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवंदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सुकृते अग्ने नमः। द्विस्ते

नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
 दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
 नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
 हि॑सीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुप्तं चां॥ [२८]

असून्मुखो रुधिरेणाव्यंक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
 गृध्रः सुपूर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
 चोभयौः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृक्सो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं
 मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्या-
 इर्तिमाच्छ्रुतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति
 वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं
 कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहंणु। मा स्म दक्षिणतो वंदः। यदि दक्षिणतो
 वदाद्विषन्तं मेऽवं बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपसत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
 आगतः। तमितो नाशयाग्ने॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैर्वीं वाचं वुदसि। द्विषतो नः
परावदा तामृत्यो मृत्यवे नय। त आर्याऽर्तिमार्छन्तु।
अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सक्थ्यौ पतसि। सव्यमक्षिं निपेपि च। मेह कस्य
च नाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हुतः। क्रिर्मीणां राजा॑। अप्येषां
स्थुपतिरहुतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हुताः।
श्वेताभिः सुह सर्वे हुताः॥७७॥

[३६]

आहुरावद्या। शृतस्य हविषो यथा॑। तथस्त्यम्।
यदमुं यमस्य जम्योः। आदधामि तथा॒ हि तत्।
खण्फण्म्रसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण
त्वा भृगूणां चक्षुषां प्रेक्षौ। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्यामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुंद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्पु उत्तुंद। गिरी॑ रनु

प्रवेशय। मरीचीरूप सन्तुदा। यावंदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावंदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वृयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्वायि
भुवोऽद्वायि भुवोऽद्वायि। नृमणायि नृमण नृमणायि नृमण
नृमणायि नृमणम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योर्तीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी सुमित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताङ्ग स्वाहा॥
अन्तरिक्षः सुमित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताङ्ग स्वाहा॥ द्यौः सुमित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताङ्ग स्वाहा॥ प्राजापत्या मै
सुमिदसि सपलक्ष्यर्णी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा॥ अग्ने
ब्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो["] व्रतपत् आदित्य व्रतपते।
व्रताना॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽुं
स्वाहा॑। अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः
समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताऽुं स्वाहा॑। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताऽुं स्वाहा॑। प्राजापत्या मै सुमिदसि
सपलक्षयणी। भ्रातृव्युहा मैऽसि स्वाहा॑। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदेशकं तन्मेऽराधि। वायो["]
व्रतपतेऽग्ने["] व्रतपते। व्रताना॑ व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदेशकं
तन्मेऽराधि॥८८॥

सुमिदसिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनादौ च॥७॥

[४१]

शं नो वातः पवतां मातुरिष्वा शं नस्तपत् सूर्यः।
अहानिशं भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा
नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः शन्तमा भव

सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिं। इडायै वास्त्वसि
वास्तुमद्वा॑स्तुमन्तो भूयास्म् मा वास्तो॑श्छिथ्मह्यवास्तुः
स भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं चं वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि
प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म् मा प्रतिष्ठाया॑श्छिथ्मह्यप्रतिष्ठः। स
भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं चं वयं द्विष्मः। आ वांत वाहि भेषजं
वि वांत वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दृत
ईयंसे। द्वाविमौ वातौ वातु आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यदुदो
वांतते गृहैऽमृतस्य निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे
ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वातु आवातु
भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्रण आयूषि तारिषत्।
इन्द्रस्य गृहैऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सुह यन्मे
अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये नार्ता॑ देवतां प्रपद्ये शमानमाखणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्ये ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्व यया वातः स्वस्त्या
स्वस्तिमान्तया॑ स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
मृत्योर्मा॑ पातुं प्राणापानौ मा मा॑ हासिष्टुं मयि॑ मेधां मयि॑
प्रजां मयि॑ ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मेधां मयि॑ प्रजां मयि॑ न्द्रे॑
इन्द्रियं दधातु मयि॑ मेधां मयि॑ प्रजां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥९०॥

द्युभिरुक्तुभिः परिपातम् स्मानरिष्टेभिरश्विना॑ सौभगेभिः।
तन्नो॑ मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी
उत द्यौः। कया॑ नश्चित्र आ भुवदूती सुदावृधुः सखा॑।
कया॑ शचिंष्या॑ वृता। कस्त्वा॑ सुत्यो मदानां मङ्हिष्ठो
मथ्सदन्धसः। दृढाचिंदारुजे॒ वसुं। अभी॒ षुणः सखी॑नामविता
जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः। वयः॒ सुपुर्णा॑ उपसेदुरिन्द्र॑
प्रियमेधा॑ ऋषयो॒ नाधमानाः। अप॑ ध्वान्तमूर्णुहि॑ पृथि॑
चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेव॑ बुद्धान्॥११॥

शं नो॑ देवोरुभिष्टय॑ आपो॑ भवन्तु पीतयै॑। शं योरुभिस्त्रवन्तु
नः। ईशाना॑ वार्याणां॑ क्षयन्तीश्वरपणीनाम्। अपो॑ यांचामि
भेषजम्। सुमित्रा॑ नु॑ आप॑ ओषधयः॑ सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै॑
भूयासुयोऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ वृयं द्विष्मः। आपो॑ हि॑ ष्ठा॑
मयो॑भुवस्ता॑ ने॑ ऊर्जे॑ दधातन। मुहे॑ रणाय॑ चक्षसे॑। यो॑ वः॑
शिवतमो॑ रसस्तस्य॑ भाजयतुह॑ नः। उशतीरिव॑ मातरः।
तस्मा॑ अरं गमाम वो॑ यस्य॑ क्षयाय॑ जिन्वथ॥१२॥

आपो॑ जनयथा॑ च॑ नः। पृथिवी॑ शान्ता॑ साऽग्निना॑
शान्ता॑ सा॑ मै॑ शान्ता॑ शुच॑॑ शमयतु। अन्तरिक्ष॑॑
शान्तं॑ तद्वायुना॑ शान्तं॑ तन्मै॑ शान्त॑॑ शुच॑॑ शमयतु।
द्यौः॑ शान्ता॑ साऽदित्येन॑ शान्ता॑ सा॑ मै॑ शान्ता॑ शुच॑॑
शमयतु। पृथिवी॑ शान्तिरन्तरिक्ष॑॑ शान्तिर्द्यौः॑ शान्तिर्दिशः॑
शान्तिरवान्तरदिशः॑ शान्तिरुग्निः॑ शान्तिर्वर्युः॑ शान्तिरादित्यः॑

शान्तिंश्वन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वेनस्पतयः शान्तिगौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्रह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह ९ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्ति करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एहु
 श्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वेतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माङ् श्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वेतानि मा मा हासिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीना ९ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता ९
 अनुं। तच्छक्षुर्देवहितं पुरस्तोच्छुकमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शत ९ शृणवाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमर्जीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्त्र
 सूर्य दृशो। य उदंगान्महृतोऽर्णवाद्विन्नाजमानः सरिरस्य
 मध्याथ्स मा वृषभो लौहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्वेतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मण मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवी ९ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्वेदोऽधिविस्तसत्। मेधामनीषे माविशता ९ समीर्ची
 भूतस्य भव्यस्यावरुद्ध्य सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गुर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा

स्तोतृभ्यो महिं गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अधे ते स्याम।
ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्॥१३॥

पुण्यतो दथातु बृद्धां जिन्वय हृषे सुस च॥५॥

[४२]

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतंये नम् ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतंयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टा
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरंणमुपस्तृण उपस्तरण
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमुहं प्रजायै पशूनां भूयासु
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमर्तीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ओँ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
 देवा वै सुत्रमांसता। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्।
 यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तथसहासुदिति। तेषां
 कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्धं आसीत्।
 तूर्धमुत्तरार्धः। परीणञ्जघनार्धः। मुखं उत्करः ॥ १ ॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्यकामयता।
 तेनापांक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुथसमानाः।
 तस्यान्वागतस्य। सुव्याद्वनुरजायत। दक्षिणादिषंवः।
 तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्मा। यज्ञजन्मा हि ॥ २ ॥

तमेकः सन्तम्। बुहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्वि-
 नम्। बुहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं
 मा सन्त बुहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य
 तेजोऽपांक्रामत्। तदेवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका-
 अभवन्। स्मयाका वै नामैते ॥ ३ ॥

तथस्मयाकानाङ् स्मयाकत्वम्। तस्माद्विक्षितेनापिगृह्य-
 स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कम्यातिष्ठत्। ता-
 उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहै। अथं व इमः रन्धयाम। यत्र-
 कं च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र-
 कं च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति ॥ ४ ॥

वारेवृत्तं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य

धनुर्विप्रवर्माण् १ शिरः उद्वर्तयत्। तद्यावापृथिवी
अनुप्रावर्तता। यत्प्रावर्तता। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्भाँ(४)इत्यपत्तत्। तद्घर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपसुदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तथस्माज्ञः समाद्वम्। तः स्तृतं
देवतास्तेधा व्यगृह्णता। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिन् १ सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीष्णा
यज्ञेन् यजमानाः। नाऽशिषोऽवारुन्धता। न सुवर्गं
लोकमभ्यजयन्। ते देवा अश्विनोवब्रुवन्॥६॥

मिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रहं पुव नवत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सर्णीष्णा यज्ञेन् यजमानाः। अवाऽशिषो-
ऽरुन्धता। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
यज्ञस्यैव तच्छ्रः प्रतिदधाति। तेन सर्णीष्णा यज्ञेन्
यजमानाः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो होते तुन्ति महावीरत्वमंब्रुवत्रजयन्त्सुप्ति च॥७॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः
पशवः। पशुनेवावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्षवैव प्रतितिष्ठति।
छन्दाःसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वौऽभागानि हृव्यं

वंक्ष्याम् इति। तेभ्यं एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै
याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्कारायै। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दाऽस्येव
तत् प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हृव्यं वंहन्ति।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न
होतव्या(३)मिति। हविर्वै दीक्षितः। यज्ञहुयात्। हविष्कृतं
यज्मानमग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपुरुन्तरियात्। यजुर्व वदेत्। न हविष्कृतं
यज्मानमग्नौ प्रदधाति। न यज्ञपुरुन्तरेति। गायत्री
छन्दाऽस्यत्यमन्यता। तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्।
तस्यै द्वेधा रसः परापतता। पृथिवीमर्धः प्राविशता। पशूनर्धः।
यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पशून्। सौऽजाम्। यत्खंदिर्यन्निर्भ-
वति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी।
ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैणवी।
तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकंक्षती। भा
एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यन्निमादत्ते
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानांमध्यर्थू
आस्ताम्। पृष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा पुषा।

यदग्निः। अभिरसि नारिरसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य
इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत् इत्याह। ब्रह्मणैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रदेव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै
सूनृतां। अच्छां वीरं नर्यं पङ्किरांधसुमित्याह॥१३॥

पाङ्गो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह।
देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनुं मे
मः साथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। क्रद्यासमद्य मखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै
मखः। क्रद्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मखाय
त्वा मखस्य त्वा शीर्षा इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्वरति॥१४॥

त्रिरहरति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यौ यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। तूर्णां चंतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
करुण्यतरः। इयत्यग्रे आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बङ्कारं
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एत रसं पृथिव्या
उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
श्रोत्रुं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।

य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्वियत। सौऽब्रवीत्। ऊति वै मै धा इति। तदूतीकानामूतीकुत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोति दंघति। अग्निजा असि प्रजापते रेतु इत्याह। य एव रसः पशून्माविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पश्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्गो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्वाम्याणा पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्चुचाऽप्येत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्चुचाऽप्येति। तस्माऽस्मावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कर्नीयाः सः। शुचा ह्यतः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपहत्यै। बुहवौ हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति। उद्धते सिक्तोपोते परिश्रिते निदंघति शान्त्यै। मदन्तीभिरुपं सृजति॥१९॥

तेजं एवास्मिन्दधति। मधुं त्वा मधुला करोत्वित्याह। ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्वाम्याणां पात्राणां कपालैः सः सृजते। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽप्येत्। अर्मकपालैः सः सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तन्येव

शुचा उर्पयति। शर्कराभिः स ऽसृजति धृत्यै। अथो शुन्त्वाय।
 अजलोमैः स ऽसृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तु नूः। यद्जा।
 प्रिययैवैनं तु नुवा स ऽसृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य
 लोमभिः स ऽसृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञं
 स ऽसृजति॥२०॥

यज्यायै न जुहुयादविशुद्धेणः शान्त्यै पुक्षिरांप्रसुमित्याह हरति दिहति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सूजति शुन्त्वायादै
 च॥१३॥ [२]

परिंश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिंगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि
 प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचाउर्पयेत्।
 अपुहायु प्राणिति। प्राणानां गोपीथाय। न प्रवृग्य चाऽऽदित्यं
 चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तरायम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति।
 तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवृग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति।
 मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः।
 यत्प्रवृग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते
 पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।
 छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां
 लोकानामास्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दाऽसि। वीर्यैवैनं करोति। यजुषा बिलं
 करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन्

सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्ध्यौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैन धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धे त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मण देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्धस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्यो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। क्रृजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा क्रृजुः। अन्तरिक्ष साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदम् हममुमामुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन्

पर्यूहामीत्याह। विशैवैनं पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन् पर्यूहति। विशेति
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यूहति। पुशुभिरिति वैश्यस्य।
पुशुभिरेवैनं पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृण्णति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽच्छृण्णति। परमं
वा एतत्पयः। यद्जक्षीरम्। परमेणैवैनं पयसाऽच्छृण्णति।
यजुषा व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृण्णति। छन्दोभिर्वा एष
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृण्णति। छून्धि
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छून्ध्यूर्जमित्याह।
ऊर्जमेवावरुन्धे। छून्धि हुविरित्याह। हुविरेवाकः।
देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यतंवर्यश्चन्दोभिः करोति वीर्यसमितं छन्दाऽसि निष्पत्युणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्णच्छन्दाऽस्याच्छृण्णत्युणे चं॥३॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्ठुहीत्याह। एष वा एतरहि
बृहस्पतिः। यद्भृहा। तस्मां एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनात्यै। यमायं त्वा मुखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्घयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेजं एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेधत्वाय। होताऽन्वाह।
रक्षसामपेहत्यै। अनवानम्। प्राणानाऽसन्तत्यै। त्रिष्टुभः
सुतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति।

सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तलै। अथो
रक्षसामपंहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीता।
अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धै। शिरो वा
एतद्यजस्य॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ज्ञांशः। यन्मौञ्जो वेदो भवति।
ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति।
प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै
शीरषण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनुक्रित्याह॥३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्नायुस्वेति हिरण्यमुपा-
स्यति। अस्या अन्तिदाहाय। शिरो वा एतद्यजस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति।
देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णग्रं भवति।
एतद्वर्हिरह्येषः॥३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं
दधाति। सःसीदस्व मुहाः असीत्याह। मुहान् ह्येषः।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त क्रत्विजः। ये
दर्शपूर्णमासयोः। अर्थं कथा होता यजमानायाऽशिषो
नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यज्ञः।
उपरिष्टादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूङ्घ्याह।

शीरूपत एव यज्ञस्य यज्मान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः
पुरस्तांदाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः।
विघृतिमुपरिष्टात्। प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा
एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया
मा मा हि सीरित्याहाहि सायै। चितः स्थ परिचित् इत्याह।
अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मुरुतो रशमयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्धिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽदित्यं
रुश्मिभिः पर्यहति। तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिल्लोके रुश्मिभिः
पर्यूढः। तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्वामणीः संजातैः
पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भर्वन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश
भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याहु
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्टाद्विरण्यमधि निदधाति।
अमुष्या अनतिदाहाय। अथौ अभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अरहन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
धवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मधिविंधूनोति।
प्राणो वै मधुं। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। आवृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसं पद्यन्ते।
षड्वा क्रृतवः। क्रृतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै धर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्शर्मा वै स भवति। एष हु वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्यं चतुर्थं पर्यति। एतां हु वा
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्शर्माऽभवत्। तस्मात्रिः परीत्यं न चतुर्थं
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धवित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृस्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्षेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टौ। सर्वतो धून्वन्ति। तस्माद्युः सर्वतः
पवते॥४२॥

दधातुवान्वाह यजस्याहृष उपर्णिषदाशीरुन्यो व्यास्थापयन्ति रुशयो भवन्ति धन्वेत्याह यजश्वकाम् समष्टे द्वे
च॥४३॥

[४]

अग्निष्टा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
अग्निरेवैन वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स
मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसेत्याह। इन्द्रं एवैन

रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेनु छन्दसेत्याह। वरुण एवैनंमादित्यैः पश्चाद्रोचयति जागतेनु छन्दसा॥४३॥

स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। द्युतानस्त्वा मारुतो मुरुद्धिरुत्तरुतो रोचयत्वानुष्टुभेनु छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मुरुद्धिरुत्तरुतो रोचयत्वानुष्टुभेनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्दैवरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केनु छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरैवैनं विश्वैर्दैवरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केनु छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वं देव धर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्यैष देवेषु। रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राज्ञर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह। रुचितो ह्यैष देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह। रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुग्सि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। तं यदेतर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो धर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्यर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः।

अथ यदैनमेतैर्यजुर्भीं रोचयित्वा। रुचितो घर्म् इति प्राहं।
रोचुकोऽध्यर्युभवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पृश्नाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मा रुचितो रोचयेत्याहुशिष्मेवतमाशास्ते शास्तेऽष्टौ चं॥३॥ [५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्यां। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्य प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रय इमे लोकाः। एम्य एव
लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसं पद्यन्ते। षड्बा
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सं पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु। सूक्ष्मेव
प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्ठोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्ठोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्ष्यै प्रवृञ्यात्।
प्रजा वै पश्व उक्थानि। यदुक्ष्यै प्रवृञ्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वा अवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपयति। तमेव

प्रजानां गोसारं कुरुते। अनिपद्यमानुमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पथिभिश्चरन्तमित्याह।
आ च ह्येष परा च पथिभिश्चरति। स सुध्रीचीः स
विषूचीर्वसान् इत्याह। सुध्रीचीश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मां क्रृतू कल्पयति।
समग्निरग्निनां गतेत्याह॥५०॥

ग्रैष्मावेवास्मां क्रृतू कल्पयति। समग्निरग्निनां गतेत्याह।
अग्निर्ह्यवैषोऽग्निनां सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपंसा
गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धूर्ता दिवो
विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मां क्रृतू
कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाल्लोकान्थसन्द-
धाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मां
क्रृतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं दैव घर्म देवान्याहीत्याह।
शैशिरावेवास्मां क्रृतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानुमित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
मंत्रीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता।

यत्प्रवृग्यः। तस्मादेवमांह। पतिः प्रजानामित्यांह। पतिर्हैष
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्यांह॥५३॥

मतिर्हैष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ सः
सूर्येणारुक्तेत्यांह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवृग्य च सशास्ति।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्यांह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्यांह। बोधयत्यैवैनम्।
न वै तैऽवकाशा भवन्ति। परियै दशमः। नव वै पुरुषे
प्राणोः॥५४॥

नार्भिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो
दशाक्षरा विराट। अन्नं विराट। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तदेव होत्राभिः प्रत्यंदधुः।
ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजानाऽसृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वरूपति।
वरूपुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते।
रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्यांह।

सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवै हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुत्तमीपद्मानुमित्याह गुतेत्याह शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति रूप्ये कवुनामित्याह प्राणः प्रतिदपयति भवन्ति वाचयति चृत्वार्थं च॥१२॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्यर्थू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्ताऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित् एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्यति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्यति। षट्थं पंद्रन्ते। षड्वा
ऋतवः। ऋतुभिरेवैनामाह्यति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वृथसः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतयो पशवः॥५९॥

स्वयैवैन देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मः
शिशोस्त्रं घर्म पाहि घर्मायं शिशेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। ताहगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति।
दानवः स्थं पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वगृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै

पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो
ह्यैषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह।
इन्द्रमेव भागुधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायुत्रौऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रैवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यजस्य शिरः प्रतिदधतावबूताम्।
आवाभ्यामेव पूर्वभ्यां वषट्क्रियात् इति। इन्द्राश्विना मधुनः
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वभ्यां वषट्क्रोति। अथो
अश्विनावेव भागुधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्म पांत वसवो यजंता वडित्याह। वसूनेव भागुधेयेन
समर्धयति। यद्वषट्कृर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न
वषट्कृर्यात्। रक्षांसि यज्ञः हन्युः। वडित्याह। पुरोक्षमेव
वषट्क्रोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञः
रक्षांसि ग्रन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवनये॑ जुहोमीत्याह। यो
वा अस्य पुण्यो॑ रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मां॑ एवैनं॑ जुहोति।
मधु॑ हविरसीत्याह। स्वदयत्यैवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां॑ त्वा॒ परिंगृह्णमीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं॑ परिंगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनुमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमरहति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः शकेयमित्याह। देवैरैवैनं पितृभिरनुमत आदते। वि
वा एनमेतदर्घयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्य पुरो जुह्वति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा
मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मा
हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्त्रेव यज्ञस्य
शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।
पञ्चोऽऽह॥६६॥

पाङ्गो यज्ञः। यावनेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति।
अग्रये त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसु-
मान्। तस्मा एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह।
चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। वरुणाय
त्वाऽदित्यवते स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति।
बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै
देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वं भुमते

विभुमते^८ प्रभुमते वाज्वते स्वाहेत्याह। सुंवथसुरो वै संवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाज्वान्। तस्मा एवैन् जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो वै युमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा एवैन् जुहोति। एताभ्यु एवैन् देवताभ्यो जुहोति। दश सं पद्यन्ते। दशांक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिणयौ रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः। रौहिणाभ्यामेव तद्यज्ञमानः सुवर्गं लोकमेति। अहुज्योतिः केतुना जुषता ९ सुज्योतिज्योतिषां शु स्वाहा रात्रिज्योतिः केतुना जुषता ९ सुज्योतिज्योतिषां शु स्वाहेत्याह। आदित्यमेव तद्मुष्मिलोकेऽहो परस्ताद्वाधार। रात्रिया अवस्तात्। तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिलोकेऽहोरात्राभ्यां धृतः॥६९॥

मनुष्यनुमानिं पुशवः सीतुतित्युहेन्द्रयेत्याहर्थयति प्रन्ति गृहात्यहिर्साये पश्चाऽहादित्यवेते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥१२॥

[७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति। अथो दुरिष्ठा एवैन् पाति। विश्वा देवानयाऽहेत्याह। विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधौः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियायु शं यजुर्भिरित्याह। अभ्यैवैन् घारयति। अथो हुविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्म पातः हर्दिवानमहर्दिवाभिरुतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयैन समर्धयति। अनु वां द्यावांपृथिवी
मंसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हृयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषद्वते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावांपृथिवी
अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। युथायजुरेवेतत्। दिविधां इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वैवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पश्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्षवैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपानांच्छ पितृन्धर्म-
पानाच्छेत्याह। उभयैष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राण्विन्वते। तद्वेवानाम्। यद्वक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुद्दृः। तद्वद्राणाम्।
प्राश्चमुदश्च पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु
दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥७४॥

तेजुसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहृर्जे पीपिहीत्याह।

इष्मेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्येष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा
द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मै न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यमिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सादियाम्यमुनां सुह निरर्थं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनः सुह निरर्थं
गमयति। पृष्ठे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
ताभ्यं एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्याऽु
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामैवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्यं एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्राय रुद्रहौत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भाग्येन
समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वते एव रुद्रं निरवदयते।
उदश्च निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि
रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुक्तं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपौपरो
माऽह्नो रात्रियै मा पाह्येषा तै अग्ने सुमित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽऽज्ञीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपौपरो मा रात्रिया अह्नो मा पाह्येषा तै अग्ने
सुमित्तया समिध्यस्वाऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽज्ञीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः
स्वाहा सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतुव्यमग्निहोत्रा(३)न्न
हौतुव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव हौतुव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हुविर्मधु
हुविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनुमिन्द्रतमेऽग्नौ
जुहोति। पिता नोऽसि मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै।
अश्यामं ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत् इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्तो। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मा
हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्युध्यन्ते। ये
प्रवृग्येण चरन्ति। प्राशन्ति। तेज एवाऽत्मन्दधते॥८१॥

सुवृथसुरं न माऽसमश्जीयात्। न रामामुपेयात्। न

मृन्मयेन पिबेत्। नास्य रुम उच्छ्रिष्टं पिबेत्। तेज
एव तथसङ्शयति। देवासुराः संयता आसन्। ते देवा
विजयमुपयन्तः। विभ्राजिं सौर्ये ब्रह्मसन्धयदधत। यत्किं
चं दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनांगोपायत्। तस्मादेतद्वृत्तं
चार्यम्। तेजसो गोपीथायां। तस्मादेतानि यजूर्षषि विभ्राजः
सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रश्मिभ्यु॑ इति॒ प्रातः
सः सादयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्षत्रेभ्यु॑ इति॒ सायम्। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरैवैन एतस्य समर्धयति॥८२॥

अुकरुशेत्याहुः प्रदिवशो गुच्छेत्याहुः पितृणामन्तःपिपिधि पिन्वयति धारयेत्याहुः वाचेण घर्मपास्तेभ्युः एवैन जहोत्यवीक्षेत
होतव्या(३)मित्युप्रावित्याहुः दधतेऽगोपायथास च॥८३॥

[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति॑ तिस्त्र आहु॑तीर्जुहोति।
छन्दोभिरैवास्यैभ्यो लोकेभ्यः॑ शुचमवे॑ यजते। इयत्यग्रे॑
जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रये॑ इमे लोकाः। अनु॑ नोऽद्यानु॑-
मतिरित्याहानु॑मत्यै। दिवस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याहुः। दिवि॑
एवेमाँलोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा॑ परस्पाया॑ इत्याहुः॥८३॥

एष्वैव लोकेषु॑ प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा॑ परस्पाया॑
इत्याहुः। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो॑ वा एतद्यजस्यां॑
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु॑ वा आदित्यः॑ प्रवर्ग्यः। तं यद्दक्षिणा॑
प्रत्यश्चमुद्दश्चमुद्वासयेत्। जिह्मं॑ यज्ञस्य॑ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्माद्दसावादित्यः॑ पुरस्तादुदैति।
शफोपयमान्धवित्राणि॑ धृष्टी॑ इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैन एतस्य

सतंनुं करोति। सात्माऽमुष्मिलोके भवति। य एवं वेदा।
औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्ग्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
वर्त्मना वा अन्वित्यै॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिधांसन्ति। साम्ना प्रस्तोताऽन्वर्वैति।
साम् वै रक्षोहा। रक्षसामपंहत्यै। त्रिनिधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवी॒ शुचाऽर्पयेत्। यदफसु।
अपः शुचाऽर्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचा-
अर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतौञ्छुचाऽर्पयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्लुरसि शं युधाया-
इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्वा अग्निः। यावनेवाग्निः।
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसं पद्यन्ते।
षड्वा क्रृतवः। क्रृतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिरकृतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा क्रृतम्। तस्यां एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदौ विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप्वेषो
अप्व हरु इत्याहु भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दुधा मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्ग्वा अन्नाद्युं दधि।

ऊर्जैवैनं मुन्नाद्येन् समर्धयति ॥८९॥

अनंशनायुको भवति। य एवं वेदा। रन्तिर्नामासि दिव्यो
गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमान् ३ रन्ति बन्धुतां
व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्तो। व्यसौ यौऽस्मान्देष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। अचिक्रद्दृष्टा हरिरित्याह। वृषा
ह्येषः ॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह।
स्तौत्येवैनं मेतत्। चिदसि समुद्रयौ निरित्याह। स्वामेवैनं योनि
गमयति। नमस्ते अस्तु मा मा हि ४ सीरित्याहाहि ५ सायै।
विश्वावंसु ६ सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेना प्याययति। विश्वावंसुरभि तत्रो
गृणात्वित्याह ॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो
धिय इत्रो अव्यादित्याह। क्रृतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसा
गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा
इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदम् हं मनुष्यो
मनुष्यानित्याह ॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। इश्वरो वै
प्रवृग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्त्सोमपीथमनूद्वासः सोम-

पीथानुमेहिं। सुह प्रजयों सुह रायस्पोषेणत्याह। प्रजामेव
पशून्थ्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा शास्तो। दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्मालोकाच्यवतो। यः
प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यां मृग्भ्यां पुनरेत्य
गारहंपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गारहंपत्यः। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यथसौरी भवतः। तेनैव सुवर्गलोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मस्त्वा परस्पाय इत्याह दधात्यनित्यं रक्षस्तो रक्षसामपेहत्ये वै हिरण्यमाहार्घयति हृष्णं गृणात्तित्याह
मनुष्यानित्याहपैषोऽष्टौ च०॥१३॥

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निव्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूङ्घ्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यतयः। यद्दोः पयः॥१४॥

तथसाम्नः पयः। यद्जायै पयः। तद्वेवानां पयः।
तस्माद्यत्रैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयंसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयंसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यतौ। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवृग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेदामुद्भासये-
दन्त्रकामस्य। शिरो वा एतद्यजस्य। यत्प्रवृग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्षैव मुखैः सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्भासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयाऽस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेदामेवोद्भासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्भोद्भासयेत्। पुरस्तद्वा एतज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निर्मोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्भासयति। अपां मध्य
उद्भासयेत्। अपां वा एतमध्याज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवृग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्भासयेत्। एष
वा अग्निवैश्वानरः। यत्प्रवृग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यैः शाखायामुद्भासयेत्। ऊर्गवा
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहमुष्यामुष्यायुणस्य शुचा प्राणमपि दहमीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकं सन्तताः स्युः। तदुद्भासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्ञावर्यो नाम। यद्भर्माः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टि
नियच्छति। ता आपो नियंता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिरांसते स्थापयति घुर्मौ यन्ति॥६॥ [१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सुम्राटथसम्भृतः। घुर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्धासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवृग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेदा। विदुरेनुं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वर्सीयाऽसं यथानाममुपचरति। पुण्यार्ति वै स तस्मै
कामयते। पुण्यार्तिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेदा। तस्मादेव
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सुम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तुनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैनं
तुनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपौक्रामत्। तां देवाः
प्रवृग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवृग्येणाऽप्रमुवन्। यच्चतुर्विशतिकृत्वः
प्रवृग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनयतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सऽसन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पर्यस्यानीयमाने। मारुतः क्षथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्णन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेजु उद्यतः।
वायुरुह्यमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्घृतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवृग्यः। स एतानि

नामा"न्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनुं नाम्ना"। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृमयमाहुतिं नाशजुतेऽथं। कस्मादेषोऽशजुत्
इति। वागेष इति ब्रूयात। वाच्येव वाच दधाति॥१०४॥

तस्मादशजुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशुधा विहितः।
यत्प्रवृग्यः। यत्प्राग्वकाशेभ्यः। तेन प्रजा अंसृजत।
अवकाशेद्वासुरानसृजत। यदूर्ध्वमंवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तु वा सर्वेषां हृषीमाने वाग्युते दंधाल्युषः॥६॥ [११]

सुविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाँ एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्पृष्ठेऽहन्प्रवृज्यते।	ऋतुर्भूत्वा	संवथ्सुरमेति।
यथसंसुमेऽहन्प्रवृज्यते।	धाता भूत्वा	शक्तरीमेति।
यदैषमेऽहन्प्रवृज्यते।	बृहस्पतिर्भूत्वा	गायत्रीमेति।
यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते।	मित्रो भूत्वा त्रिवृतं इमाँलोकानेति।	
यद्वशमेऽहन्प्रवृज्यते।	वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥	

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते।	इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति।
यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते।	सोमो भूत्वा सुत्यामेति।

यत्पुरस्तादुपसदा॑ प्रवृज्यते॒। तस्मादितः पराङ्मूलोकाञ्-
स्तपंत्रेति। यदुपरिष्ठादुपसदा॑ प्रवृज्यते॒। तस्माद्मुतोऽर्वा-
डिमाँलोकाञ्च स्तपंत्रेति। य एवं वेदा॑ एव तंपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजंमेति तपति॥३॥

[१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥षष्ठः प्रश्नः॥

ॐ सन्त्वा॑ सिश्वामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायुर्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒॥

परे॒युवा॑सं॒ प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॒ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒वस्व॒त॑ स॒ङ्गम॑नं॒ जना॑नां॒ य॒म॑ राजा॑न॑ ह॒विषा॑
दुवस्यत। इ॒दं॒ त्वा॑ वस्त्रं॒ प्रथ॒मन्वागुन्नपैतद॑ह॒ यदि॒हाबिभः॒
पुरा। इ॒ष्टपूर्तमनु॑ सम्पंश्य॑ दक्षिणां॑ यथा॑ ते॑ दृत्तं॑ ब॑हुधा॑
वि॑ ब॑न्धुषु। इ॒मौ॑ युनज्ञि॑ ते॑ व॑ही॑ असु॑नीथाय॑ वो॑ढवै॑।
याभ्यां॑ य॒मस्य॑ साद॑न॑ सु॑कृतां॑ चापि॑ गच्छतात्। पूषा॑
त्वैतश्चावयतु॑ प्रविद्वानन॑षपशुर्मुवंनस्य॑ गोपाः। स त्वैतेभ्यः॑
परिददाति॒तुभ्योऽग्निर्देवेभ्यः॑ सुविदत्रै॒भ्यः। पूषेमा॑ आशा॑
अनुवेद॑ सर्वा॑ः॑ सो॑ अ॒स्मा॑ अभ्य॑तमेन॑ नेषत्। स्व॒स्तिदा॑
अघृणि॑ः॑ सर्ववी॑रोऽप्रयुच्छन्पुर॑ एतु॑ प्रविद्वान्॥१॥

आयुर्विश्वायुः॑ परिपासति॑ त्वा॑ पूषा॑ त्वा॑ पातु॑ प्रपथे॑
पुरस्तांत्। यत्राऽस्ते॑ सु॑कृतो॑ यत्र॑ ते॑ युयुस्तत्र॑ त्वा॑ देवः॑
संविता॑ दधातु। भुवंनस्य॑ पति॑ इ॒दं॑ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयिमते॑
स्वाहा॑॥। पुरुषस्य॑ सयाव॑र्यपेद॑धानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो॑ अत्र॑
नापरः॑ पुरा॑ जरस्॑ आयंति। पुरुषस्य॑ सयावरि॑ वि॑ ते॑
प्राणमसि॑ स्तसम्। शरीरेण॑ म॒हीमिहि॑ स्वधयेहि॑ पि॒तृनुप॑
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हावह। मैव॑ मा॑स्ता॑ प्रिये॑हं॑ देवी॑ स॒ती॑

पितृलोकं यदैषि। विश्वारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नौ लोकौ
पयसाऽभ्यावंवृथ्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत् उपं त्वा मर्त्ये
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनुं पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धैहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहिं।
हस्तग्राभस्य दिघिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
सुवर्णः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम।
धनुरुहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। मणिः
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशेषे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विर्जीहरः प्रियो देवानामुत
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो दैवपानस्तस्मिन्देवा अमृता
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणो
दध्विद्विधक्षयन्पर्यङ्ग्यातै। मैनमग्ने विद्वहो माऽभिशोचो माऽस्य
त्वचं चिक्षिषो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्प्रितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्प्रितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवाना

वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च
गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
जातवेदस्ताभिर्वहेमः सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
पित्रे लोककृञ्जातवेदो वहेमः सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वान्यावृथ्याभिमातीजयम् शरीरश्चत्वारिं च॥४॥ [१]

य एतस्य पथो गोमारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहा॑ऽप्रव्यात्रे स्वाहा॑पारव्यात्रे स्वाहा॑भिलालपते॒
स्वाहा॑पलालपते॒ स्वाहा॑ग्रये कर्मकृते॒ स्वाहा॑ यमत्र
नाधीमस्तस्मै स्वाहा॑। यस्त इधमं जभराथ्यस्विदानो मूर्धनि॑
वातु तपते त्वाया। दिवो विश्वस्माध्योमधायत उरुष्यः।
अस्मात्वमधि॑ जातोऽसि॑ त्वदयं जायतां पुनः। अग्रये॑
वैश्वानराय॑ सुवर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॑॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥५॥ [२]

प्र केतुनां बृहता भात्यग्निरविर्विश्वानि॑ वृषभो रोरवीति।
दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडपामुपस्थै॑ महिषो वर्वर्ध। इदं
त् एकं पुर ऊत् एकं तृतीयेन् ज्योतिषा॑ संविशस्व।
संवेशनस्तनुवै॑ चारुरेधि प्रियो॑ देवाना॑ परमे॑ सुधस्थै॑।

नाके सुपुर्णमुप् यत्पतंत् त॒ हृदा वेनंतो अभ्यचक्षत त्वा।
हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
अतिंद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
अथा पितृन्थमुविदत्राऽ अर्पीहि यमेन ये संधमादं मदन्ति।
यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पंथिरक्षौ नृचक्षसा।
ताभ्याऽ राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
धेहि॥६॥

उरुणसावंसुतृपांवुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाऽ
अनु। तावस्मभ्य दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
सोम् एकेभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
ताऽश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये
तनुत्यजः। ये वा सुहस्रदक्षिणस्ताऽश्चिदेवापि गच्छतात्।
तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
चक्रिरे महत्ताऽश्चिदेवापि गच्छतात्। अशमन्वती रेवतीः
सः रमध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम् ये
असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सुहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं माऽ सुर्वतनुं पुनामि। या
राष्ट्रात्पन्नादप् यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्त्रया वर्चसा
सः सृजाथ। उद्धयं तमस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।

देवं देवत्रा सूर्यमग्नम् ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धृष्टुर्तर्माणे च॥३॥

[३]

यन्ते अग्निमन्थाम् वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः
शमयामसि क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने सुमदहस्त्वम्
निर्वापया पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा।
शीतिके शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या
सुसङ्गमयेमङ्ग स्वग्निं शमय। शं ते धन्वन्या आपः शमुं ते
सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः शमुं ते सन्तु वर्ष्याः।
शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमुं ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो
वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अवं सृजु पुनरग्ने पितृभ्यो यस्तु आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसान् उपं यातु शेषः सङ्घातां तनुवां जातवेदः।
सङ्घस्व पितृभिः सङ्गं स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
सविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनुरूपं कृणोतु सोमश्च
यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
गत्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
त्वा देवः सविता दधातु। इदं तु एकं पर ऊत् एकं
तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। सुवेशानस्तनुवै चारुरेधि

प्रियो देवानां परमे सुधस्थैः। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकं कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधि
रोहुमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य संवितः पवित्रं या
राष्ट्रात्पत्रादुद्धयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्वमधि
जातौऽस्युं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानुरायं सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवश्यिता १ सुधस्थैः पञ्च च॥२॥

[४]

आयांतु देवः सुमनाभिरुतिर्भिर्यमो हंकेह प्रयत्नाभिरक्ता।
आसीदता १ सुप्रयत्नेह बुर्हिष्यूर्जाय जात्यै ममं शत्रुहत्यै।
यमे इव यत्माने यदैतं प्रवाम्भरुम्मानुषा देवयन्तः।
आसीदतु ३ स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
नः। यमाय सोम ५ सुनुत यमाय जुहुता हुविः। यम ६
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्विर्जुहोतु
प्र च तिष्ठता। स नौ देवेष्वायंमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
यमाय मधुमत्तम् ७ राज्ञै हव्यं जुहोतन। इदं नम् ऋषिभ्यः
पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पर्विवस्यैकं इद्वशी। यमं
भद्धश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भद्धश्रवो
यो राजानपरोध्यः। येनाऽपो नद्यौ धन्वानि येन द्यौः
पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्यक्षानयः
शफान्। अश्वानुनश्यतो दानं यमो राजाऽभि तिष्ठति। यमो

दांधार पृथिवीं युमो विश्वमिदं जगत्। युमायु सर्वमित्रस्थे
यत्प्राणद्वायुरक्षेतम्। यथा पञ्च यथा पञ्च दुशारपयः।
युमं यो विद्याथ्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानुते॥१२॥

त्रिकंद्रुकेभिः पतंति पडुर्विरेकमिद्वृहत्। गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दाऽसि सर्वा ता युम आहिता। अहरहर्नयमानो
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः। ये
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्त्रिह
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुपां। देवाङ्श्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाङ्श्चापचित्यते। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते
यमः। अत्रां नो विश्पतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिक्कर्मां विजानुतेऽनु वेनति॥३॥

---

[५]

वैश्वानरे हुविरिदं जुहोमि साहस्रमुष्मः॒ शतधारमेतम्।
तस्मिन्नेष पितरं पितामुहं प्रपितामहं बिभ्रत्पिन्वमाने।
द्रृफसश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रृफसं जुहोम्यनु सुप्त होत्राः।
इमः समुद्रः शतधारमुष्मस्वच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मा हि॑सीः परमे व्योमन्।
अपेत् वीत् वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
नूतनाः। अहौभिरद्विरकुभिर्व्यक्तं युमो ददात्ववसानमस्मै।
सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।

तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृष्टु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
बैध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गयु शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
शुनांसीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पर्यः। तेनेमामुप
सिश्वतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽवर्चीं सुभगे भव। यथा
नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थु आदधे। तेभिरदिते शं भव।
विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्य तमसस्पारमस्य।
ज्योतिरापाम् सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते
सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी॒
रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यश्च मानवाः। एवं
वंपामि हार्म्य यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचित
ऊर्ध्वचितः श्रयधं पितरो देवताः। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
देवतया। आप्यायस्वं सन्ते॥१६॥

अग्निया अंगम् सुत च ॥२॥

[६]

उत्ते तम्भोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधुम्मो अह॒
रिष्म्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रां यमः
सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यच्चेसं
पृथिवी॒ सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा
पातु निरकृत्या उपस्थे। उञ्ज्ञश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः

सूपायुनास्मै भव सूपवश्वना। माता पुत्रं यथा सिचाभ्यैनं
भूमि वृणु। उद्भव्यमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सुहस्तं मितु
उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्वतो विश्वाहा॑स्मै शरुणाः
सुन्त्वत्रां। एर्णी॑र्धाना हरिणी॑रजुनीः सन्तु धेनवः। तिलंवथ्मा॑
ऊर्जमस्मै दुहाना॑ विश्वाहा॑ सुन्त्वनपंस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा तै यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नामं
ते असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बरहिदेवेभ्यो जीवन्तु उत्तरं
भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भव यमेन त्वं यम्या संविदानः।
मा त्वा॑ वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि॑ त्वम्। पितृन्
हि यत्र गच्छास्येधासं यमराज्यै। मा त्वा॑ वृक्षौ सम्बाधेथां
मा माता पृथिवी॑ मही। वैवस्वतः॑ हि गच्छासि यमराज्ये॑
विराजसि। नळं पुवमारोहैतं नळेन पुथोऽन्विहि। स त्वं
नळपूँवो भूत्वा॑ सन्तरं प्रतरोत्तर॥१८॥

सुवितैतानि॑ शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थु आदधे। तेभ्यः
पृथिवि॑ शं भव। षड्होता॑ सूर्यं ते॑ चक्षुर्गच्छतु॑ वातमात्सा द्यां
च॒ गच्छ॑ पृथिवी॑ च॒ धर्मणा। अपो वा॑ गच्छ॑ यदि॑ तत्र॑ ते॑
हितमोषधीषु॑ प्रतितिष्ठा॑ शरीरैः। परं॑ मृत्यो॑ अनुपरेहि॑ पन्थां॑
यस्ते॑ स्व इतरो॑ देवयानात्। चक्षुष्मते॑ शृण्वते॑ तै॑ ब्रवीमि॑ मा॑
नः॑ प्रजाः॑ रीरिषो॑ मोत वीरान्। शं॑ वातुः॑ शः॑ हि॑ ते॑ घृणि॑
शमु॑ ते॑ सुन्त्वोषधी॑। कल्पन्तां॑ मे॑ दिशः॑ शुग्माः। पृथिव्यास्त्वा॑

लोके सादयाम्युमुष्य शर्मासि पितरो देवता०। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तया० देवतंया०। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा० दिशां त्वा०
नाकंस्य त्वा पृष्ठे ब्रह्मस्य त्वा विष्टपै सादयाम्युमुष्य शर्मासि
पितरो देवता०। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया० देवतंया०॥१९॥

अपूपवाऽन्धृतवाऽश्वरुरेह सीदतूतभ्रुवन् पृथिवीं
द्यामुतोपरि॑। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत् ये देवानां
घृतभांगा इह स्था॒। एषा तै॑ यमसादने स्वधा निर्धीयते
गृहेऽसौ॑। दशाक्षरा॒ ताऽ रक्षस्व तां गोपायस्व तां
ते परिददामि॑ तस्यां त्वा मा दभन्पितरो देवता०।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया० देवतंया०। अपूपवाऽच्छृतवाऽन्
क्षीरवान्दधिवान्मधुमाऽश्वरुरेह सीदतूतभ्रुवन् पृथिवीं
द्यामुतोपरि॑। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत् ये देवानाऽ
शृतभांगाः क्षीरभांगा दधिभांगा मधुभांगा इह स्था॒।
एषा तै॑ यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ॑। शताक्षरा॒
सुहस्राक्षराऽयुताक्षराऽच्युताक्षरा॒ ताऽ रक्षस्व तां गोपायस्व
तां ते परिददामि॑ तस्यां त्वा मा दभन्पितरो देवता०।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया० देवतंया०॥२०॥

अनंपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतंया॒ द्वे च॥४॥

[७]

एतास्ते॑ स्वधा अमृताः॑ करोमि॑ यास्ते॑ धानाः॑
परिकिराम्यत्रा॑। तास्ते॑ यमः॑ पितृभिः॑ संविदानोऽत्र॑ धेनूः॑
कामदुघाः॑ करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां॑ पयो॑ ब्रह्माण् इद्विदुः॑।

तासां त्वा मध्यादादेचरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां
स्तम्बमाहरैतां प्रियतंमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां
भूयिष्ठानु वि रोहतु। काशानां स्तम्बमाहरु रक्षेसामपंहत्यै।
य एतस्यै दिशः पराभेवन्नघायवो यथा तेनाभेवान्पुनः।
दर्भाणां स्तम्बमाहरु पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं
जीवादनु काण्डमथो फलम्॥२१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शः हि
ते घृणः शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काश्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्ये
निरक्षर्त्यै द्वेषांच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मद्गा
द्वेषांसि शमि शमयास्मद्गा द्वेषांसि यव यवयास्मद्गा
द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
गच्छ पृथिवीं गच्छाऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रतितिष्ठा शरीरैः। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः प्रवित्रं
या राष्ट्रात्पन्नादुद्ययं तमसुस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥२॥

[८]

आ रोहताऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यत्माना यतिष्ठ।
इह त्वष्टा सुजनिमा सुरलो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तवं कृतुभिर्यन्ति कूसाः। यथा-

न पूर्वमपरो जहा॑त्येवा धातरायू॒षि कल्पयैषाम्। न हिं ते
अग्ने तु॒नुवै॒ क्रूरं चकार॒ मर्त्यः। कपिर्बभस्ति॒ तेजनं॒ पुनर्जरायु॒
गौरिंवा। अपे॑ नः॒ शोशु॑चद॒घमग्रे॒ शुशुध्या॒ रयिम्। अपे॑ नः॒
शोशु॑चद॒घं॒ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥। अनुङ्गाह॑मन्वारभामहे॒ स्वस्तयै॒।
स न इन्द्रे॒ इव देवेभ्यो॒ वहिः॒ सम्पारणो॒ भव॥२३॥

इमे जीवा॑ विं॒ मृतैरावंवर्तिन्नभूद्भ्रा॒ देवहूतिं॒ नो अद्या॑
प्राञ्जौगामानृतये॒ हसो॑य द्राघी॑य आयुः॒ प्रतरां॒ दधानाः।
मृत्योः॒ पदं॒ योपयन्तो॒ यदैम्॒ द्राघी॑य आयुः॒ प्रतरां॒ दधानाः।
आप्यायमानाः॒ प्रजया॒ धनेन॒ शुद्धाः॒ पूता॒ भवथ॒ यज्ञियासः।
इमं॒ जीवेभ्यः॒ परिधिं॒ दधामि॒ मा नोऽनुगादपरो॒ अर्धमेतम्।
श्रुतं॒ जीवन्तु॒ शरदः॒ पुरुचीस्तिरो॒ मृत्युं॒ दद्भहे॒ पर्वतेन।
इमा॒ नारीरविधवाः॒ सुपलीराञ्जनेन॒ सुर्पिषा॒ समृशन्ताम्।
अनुश्रवो॒ अनमीवाः॒ सुशेवा॒ आरोहन्तु॒ जनयो॒ योनिमग्रे॒।
यदाञ्जनं॒ त्रैककुदं॒ जातः॒ हिमवंतस्परि॒। तेनामृतस्य॒
मूलेनारातीर्जम्यामसि। यथा॒ त्वमुद्दिनस्योषधे॒ पृथिव्या॑
अधिं। एवमिम्॒ उद्दिन्दन्तु॒ कीर्त्या॒ यशसा॒ ब्रह्मवर्चसेन॑।
अजौऽस्यजास्मद॒घा॒ द्वेषाः॒सि॒ यवोऽसि॒ यवयास्मद॒घा॒
द्वेषाः॒सि॒॥२४॥

भूतु॒ जम्यामसि॒ श्रीणि॒ च॥२॥

[१]

अपे॑ नः॒ शोशु॑चद॒घमग्रे॒ शुशुध्या॒ रयिम्। अपे॑ नः॒
शोशु॑चद॒घम्। सुक्षेत्रिया॒ सुगातुया॒ वसूया॒ च॑ यजामहे। अपे॑

नः शोशुचदृघम्। प्रयद्भन्दिष्ठ एषां प्रास्माकासश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदृघम्। प्रयदग्नेः सहस्रतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदृघम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
प्रते वयम्। अपं नः शोशुचदृघम्॥२५॥

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं
नः शोशुचदृघम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेव
पारय। अपं नः शोशुचदृघम्। स नः सिन्धुमिव
नावयाति पर्षा स्वस्तयैः। अपं नः शोशुचदृघम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मथ्यन्दतामघम्। अपं नः
शोशुचदृघम्। उद्धनादुदकानीवापास्मथ्यन्दतामघम्। अपं
नः शोशुचदृघम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागांशु स्वान्नृहान्।
अपं नः शोशुचदृघम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः
पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदृघम्॥२६॥

अथमुध्यं चत्वारिं च॥२॥

[१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्यै।
मयैतां मांश्च स्तां भ्रियमाणा देवी सतीं पितृलोकं यदैषिः।
विश्ववारा नभेसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽवृणीहि।
रयिष्ठामुग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप
सः संदेम। सः रुद्या समु वर्चसा सच्चस्वा नः स्वस्तयैः।
ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य

धारयितुं मधुंधारा व्युन्दती। मृता रुद्राणां[॥] दुहिता वसूनां[॥]
 स्वसाऽऽदित्यानांममृतस्य नाभिः। प्रणुवोच चिकितुषे
 जनाय मागामनांगुमदिति वधिष्ठ। पिबतूदकं तृणांन्यत्तु।
 ओमुर्थसृजत॥२७॥

वृथिष्टु द्वे च॥१॥ [११]

सन्त्वा सिश्वामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः
 शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वृधूरिमां समेत् पश्यत्। सौभाग्यमस्यै
 दत्त्वायाथास्तुं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां
 सुभगां कुरु। दशास्यां पुत्राना धौहि पतिमेकादशं कृधि॥
 आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम
 गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियुमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

ॐ। शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा। शं नु इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्मः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। कृतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामंवतु। तद्वक्तारंमवतु। अवंतु माम्। अवंतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ १॥

सुत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥ १॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। साम सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥ २॥

शीक्षा पञ्च॥ २॥ [२]

सह नौ यशः। सह नौ ब्रह्मवर्चसम्। अथातः सङ्हिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजंमध्यात्मम्। ता महासङ्हिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सुन्धिः॥ ३॥

वायुः सन्धानम्। इत्याधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सुन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्याधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥ ४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सुन्धिः। प्रवचनः सन्धानम्। इत्याधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्व-

रूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सुन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तर-
रूपम्। वाख्यसुन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पुशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥६॥

[३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृताऽसम्बूभूवं।
स मेन्द्रो मेधयाऽस्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्विणा चीरमात्मनः। वासाऽसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पुशुभिः सुह स्वाहा॑॥
आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥ वि माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॑॥ प्र माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥ दमाऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥ शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा॑॥ श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा॑॥
तं त्वा भग्न प्रविशानि स्वाहा॑॥ स मा भग्न प्रविश स्वाहा॑॥
तस्मिन्थसहस्रशाखे। निर्भग्नहं त्वयि मृजे स्वाहा॑॥ यथाऽपः
प्रवत्ता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।

धातुरायन्तु सुर्वतः स्वाहा०। प्रतिवेशोऽसि प्र मा॒ भाहि॑ प्र मा॒
पद्यस्व॥९॥

वितुन्वाना शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचरिणः स्वाहा॒ धातुरायन्तु सुर्वतः॑ स्वाहैकं च॥३॥—————[४]

भूर्भुवः सुवरिति॑ वा॒ ए॒तास्ति॒स्मो॑ व्याहृतयः। तासांमुहस्मै॒
तां॑ चतुर्थीम्। माहो॑चमस्य॑ प्रवेदयते। महृ॒ इति॑ तद्व्यौ॑ स
आत्मा। अङ्गान्यन्या॑ देवताः॑। भूरिति॑ वा॒ अ॒यं॑ लोकः। भुव॑
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ॑ लोकः॥१०॥

महृ॒ इत्यादित्यः। आदित्येन॑ वाव॑ सर्वे॑ लोका॑ महीयन्ते।
भूरिति॑ वा॒ अ॒ग्निः। भुव॑ इति॑ वायुः। सुवरित्यादित्यः।
महृ॒ इति॑ चन्द्रमाः॑। चन्द्रमसा॑ वाव॑ सर्वाणि॑ ज्योतीँषि॑
महीयन्ते। भूरिति॑ वा॒ ऋचः। भुव॑ इति॑ सामानि॑। सुवरिति॑
यजूँषि॥११॥

महृ॒ इति॑ ब्रह्मा॑ वाव॑ सर्वे॑ वेदा॑ महीयन्ते। भूरिति॑
वै॒ प्राणः। भुव॑ इत्यपानः। सुवरिति॑ व्यानः। महृ॒ इत्यन्नम्।
अन्नेन॑ वाव॑ सर्वे॑ प्राणा॑ महीयन्ते। ता॒ वा॒ ए॒ताश्वतस्तश्वतुर्धा॑।
चतस्रश्वतस्मो॑ व्याहृतयः। ता॒ यो॑ वेदा॑। सर्वेऽस्मै॒
देवा॑ बुलिमावहन्ति॥१२॥

असौ॑ लोको॑ यजूँषि॑ वेद॑ द्वे॑ च॥३॥—————[५]

स य॑ एषोऽन्तरहृदय॑ आकाशः। तस्मिन्नयं॑ पुरुषो॑
मनो॑मयः। अमृतो॑ हिरण्मयः। अन्तरेण॑ तालुके॑। य॑ एष॑
स्तन॑ इवावलम्बते॑। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ॑ कैशन्तो॑ विवर्तते॑।

व्युपोह्यं शीर्षकपाले। भूरित्युग्मौ प्रतिंतिष्ठति। भुव इति
वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्।
आप्रोति मनस्स्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म।
सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धमृतम्।
इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥२॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्य-
श्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आपु ओषधयो वनस्पतय आकाश
आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान
उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसं
स्नावास्थि मञ्जा। एतदधि विधायरपिरवोचत्। पाङ्कं वा इदं
सर्वम्। पाङ्केनैव पाङ्कं स्पृणुतीतिः॥१५॥

सर्वमेकं च॥१॥

[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति
ह स्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति
सामानि गायन्ति। ओऽशोमिति शस्त्राणि शःसन्ति।
ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवृक्ष्यन्नाहु
ब्रह्मोपाप्रवानीतिः। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशः॥१॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
 तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
 च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
 मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
 च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
 च। सत्यमिति सत्यवचां राथीतरः। तप इति तपोनित्यः
 पौरुषिष्ठिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्रल्यः। तद्धि
 तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥१॥

[९]

अहं वृक्षस्य रेरिंवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिंवा। ऊर्ध्वपंवित्रो
 वाजिनींव स्वमृतंमस्मि। द्रविण् ९ सर्वचसम्। सुमेधा
 अंमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं ९ षट्॥१॥

[१०]

वेदमनूच्याऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायांमा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेऽस्मीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
 प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
 स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
 भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
 कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
 सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाऽसो ब्राह्मणः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्व॑सितुव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धया देयम्। श्रिया देयम्। हिंया देयम्। भिंया देयम्। संविंदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा तै तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेरथाः। अथाभ्यारूप्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा तै तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेरथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एष वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमुचैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रबन्धनाभ्यान्न प्रमादितुव्यं तानि त्वयौपास्यानि स्यातेषु वर्तेरन्मुम च॥१॥ [११]

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्तमः। नमो ब्रह्मणो। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। क्रृतमंवादिषम्। सुत्यमंवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सुत्यमंवादिषु पञ्च च॥१॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदांप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं
ब्रह्मं। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽशजुते
सर्वान्कामाऽन्सुह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मा-
दात्मनं आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः।
अग्नेरापः। अज्ञः पृथिवी। पृथिव्या औषधयः। औषधीभ्योऽ-
न्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव
शिरः। अयं दक्षिणः पृक्षः। अयमुत्तरः पृक्षः। अयमात्मा।
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्चं पृथिवीङ् श्रिताः।
अथो अन्नेनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नः
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्माऽसर्वैष्ठमुच्यते। सर्वं वै
तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नः हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्माऽसर्वैष्ठमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।
जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽति च भूतानि। तस्मादन्नं
तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव

शिरः। व्यानो दक्षिणः पृक्षः। अपान उत्तरः पृक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेत्रे को भूवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो
हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव तु
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः।
तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यज्ञेरेव
शिरः। ऋगदक्षिणः पृक्षः। सामोत्तरः पृक्षः। आदेश आत्मा।
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेत्रे को भूवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं
ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कंदाचनेति। तस्यैष एव
शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।
अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैरेव शिरः। ऋतं दक्षिणः पृक्षः। सत्यमुत्तरः पृक्षः।
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेत्रे को
भूवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः

सर्वे । ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते । विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद॑ । तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति । शरीरे पाप्मनो हित्वा । सर्वान्कामान्धसमशजुत्त इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् । अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध पुवा । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य प्रियमेव शिरः । मोदो दक्षिणः पक्षः । प्रमोद उत्तरः पक्षः । आनन्द आत्मा । ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षोको भवति ॥५॥

असत्त्वेव स भवति । असद्व्यभेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद॑ । सन्तमेनं ततो विदुरिति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । अथातोऽनुप्रश्नजाः । उता विद्वान्मुं लोकं प्रेत्या । कश्चन गच्छती(३) ॥ आहो विद्वान्मुं लोकं प्रेत्या । कश्चिथ्समशजुता(३) उ । सोऽकामयत । बहु स्यां प्रजायेयेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तुत्वा । इदं सर्वमसृजत । यदिदं किं च । तथसृष्टा । तदेवानु प्राविशत् । तदनुप्रविश्य । सच्च त्यच्चभवत् । निरुक्तं चानिरुक्तं च । निलयेन चानिलयनं च । विज्ञानं चाविज्ञानं च । सत्यं चानृतं च सत्यमभवत् । यदिदं किं च । तथसत्यमित्याचक्षते । तदप्येष क्षोको भवति ॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत् । ततो वै सदजायत । तदात्मानङ्गं स्वयमकुरुत । तस्मात्थसुकृतमुच्यते इति । यद्वै

तथसुकृतम्। रसो वै सः। रसः ह्येवायं लब्ध्वाऽनन्दी
भूवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। युदा ह्यैवैष
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भूवति। युदा ह्यैवैष
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भूवति। तत्त्वेव
भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष क्षोको भूवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽनन्दस्य मीमांसा
भूवति। युवा स्याथ्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दण्डिष्ठो
बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतस्य।
ते ये शतं देवगन्धर्वाणांमानन्दाः।

स एकः पितृणां चिरलोकलोकानांमानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतस्य। ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानांमानन्दाः।

स एक आजानजानां देवानांमानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानांमानन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानांमानन्दः। ये कर्मणा

देवान् पियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानांमानुन्दाः।

स एको देवानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं देवानांमानुन्दाः।

स एक इन्द्रस्याऽऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनुन्दाः।

स एको बृहस्पतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः।

स एकः प्रजापतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः।

स एको ब्रह्मणं आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रत्येत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष क्षेत्रोक्तो भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत॑ ह वावं न तुपति। किमह॑ साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरंवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानङ्गं स्पृणुते। उभे ह्यैवैष एते आत्मानङ्गं स्पृणुते। य एवं वेद॑। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि
भगवो ब्रह्मेति। तस्मां एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः
श्रोत्रं मनो वाचमिति। तत्र हौवाच। यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्विज्ञेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तुत्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्यैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र हौवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तुत्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्यैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र हौवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तुस्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यंजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाये। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तुस्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यंजानात्। विज्ञानाद्येव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाये। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तुस्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यंजानात्। आनन्दाद्येव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति।
अन्नवानन्नादो भवति। महाभवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वत्तम्। प्राणो वा अन्नम्।
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने

प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपे वा अन्नम्।
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बुहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति।
महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्यांचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्या कया
च विधया बहुन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
एतद्वै मुखतोऽन्नं रुद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं रुद्धते।
एतद्वै मध्यतोऽन्नं रुद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं रुद्धते।
एतद्वा अन्ततोऽन्नं रुद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं रुद्धते।
य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
पायौ। इति मानुषीः समाजाः। अथ देवीः। तृतिरिति
वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति

नंक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठांवान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 मंहान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानंवान्भवति। तन्म
 इत्युपासीत। नम्यन्ते इस्मै कामाः। तद्व्यत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्व्यत्युपासीत। परिमर इत्युपासीत। पर्येण
 मियन्ते द्विषन्तः सपलाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यशांयं पुरुषे। यशासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं प्राण-
 मयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
 एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामान्नी कामरूप्यं नु-
 संश्वरन्। एतथाम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२) इहमन्नादो(२)-
 इहमन्नादः। अहं क्षोककृदहं क्षोककृदहं क्षोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्या। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाङ्गा। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्विः। अहं विश्वं भुवनमभ्यंभवाम्।
 सुवर्नं ज्योर्तीः। य एवं वेदा इत्युपनिषत्॥१०॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ अभ्यस्य पारे॥

अभ्यस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहतो
महीयान्। शुक्रेण ज्योतीर्षि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदः सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः संमुद्रे कुवयो वयन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्यशूङ्खि विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदर्णीयसः हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्वल्लु तदापुः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा

जुञ्जिरे विद्युतः पुरुषादधि। कुला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च
सर्वशः॥ अर्धमासा मासा कृतवः संवर्थसरश्च कल्पन्ताम्।
स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न
तिर्यश्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषु कश्चन तस्य नाम
मुहूर्दशः॥ २॥

न सन्दृशौ तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मर्नीषा मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥
अद्यः समृतो हिरण्यगर्भं इत्यष्टौ॥ एष हि देवः
प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भं अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुखास्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतंशक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतंस्पात्। सं बाहुभ्यां नर्ति सं पत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
विश्वं भवत्येकंनीळम्। यस्मिन्निद॑ सं च विचैकः स ओतः
प्रोतंश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वेचे अमृतं नु विद्वान्गन्धुर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥ ३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः
पिताऽसत्। स नो बन्धुर्जनिता स विधुता धामानि
वेद भुवनानि विश्वाः। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यभ्यैरयन्ता। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि
लोकान् परि दिशः परि सुवः। कृतस्य तन्तुं विततं

वि॒चृत्य तद॑पश्युत्तद॑भवत् प्र॒जासु॑। प॒रीत्य लो॒कान्प॒रीत्य
भूतानि॑ प॒रीत्य सर्वा॑ः प्रदिशो॑ दिशंश्च। प्र॒जाप॑तिः प्रथम॑जा
ऋतस्याऽ॒त्मनाऽ॒त्मानं॑भिसम्बू॒व। सद॑स्यतिमङ्गु॒तं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि॑ मेधामयासिषम्। उद्दी॒प्यस्व
जातवेदोऽप॒ग्नन्निरकृति॑ मम॥४॥

प॒शूङ्क्षु मह्यमावंहु जीवं च॑ दिशो॑ दिश। मा नौ
हि॑सीञ्जातवेदो गामक्षुं पुरुषं जगत्। अबिभृदग्नु॑ आगंहि॑
श्रिया मा॑ परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य॑ महादेवस्य॑ धीमहि। तत्रो॑
रुद्रः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे॑ महादेवाय॑ धीमहि। तत्रो॑
रुद्रः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे॑ वक्रतुण्डाय॑ धीमहि।
तत्रो॑ दन्तिः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे॑ चक्रतुण्डाय॑
धीमहि॥५॥

तत्रो॑ नन्दिः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे॑ महासेनाय॑
धीमहि। तत्रः॑ षण्मुखः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे॑
सुवर्णपक्षाय॑ धीमहि। तत्रो॑ गरुडः प्रचोदया॑त्। वेदात्मनाय॑
विद्महे॑ हिरण्यगर्भाय॑ धीमहि। तत्रो॑ ब्रह्म॑ प्रचोदया॑त्।
नारायणाय॑ विद्महे॑ वासुदेवाय॑ धीमहि। तत्रो॑ विष्णुः॑
प्रचोदया॑त्। वज्रनुखाय॑ विद्महे॑ तीक्ष्णदुष्ट्राय॑ धीमहि॥६॥

तत्रो॑ नारसिंहः॑ प्रचोदया॑त्। भास्कराय॑ विद्महे॑

महद्युतिकराय धीमहि। तत्रो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तत्रो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारिं धीमहि। तत्रो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सुहस्रपरमा देवी श्रतमूला श्रताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतंनु सुहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोर्षि
सुहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्घेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमत्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मध्यवन्धुग्धि तव
तत्र ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिं वृत्रहा
विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति न स्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपान्तमन्युस्तृपलं प्रभर्मा धुनिः शिर्मीवाञ्छरुमाऽक्षजीषी।
सोमो विश्वान्यत्सावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विर्सीमतः सुरुचो वेन आवः।
सबुधियो उपमा अस्य विष्ठाः सुतश्च योनिमसतश्च विवः।
स्योना पृथिवि भवाऽनुक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः।
गन्धद्वारां दुराधरुषां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीऽ
सर्वभूतानां तामिहोपह्ये श्रियम्। श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे
नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननप-
जय्यमभ्यजयन्। महाऽ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म
यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवा करोतु हन्तु पुष्मान् योऽस्मान्
द्वेष्टि। सोमानङ्ग स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं
य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमुलं कुसीदं तस्मिन्थसीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पुवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति

दुष्कृतानि। तेन पुवित्रैण शुद्धेन पृता अतिं पाप्मानुमरातिं तरेमा। सुजोषां इन्द्रं सगंणो मुरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर विद्वान्। जुहि शत्रूँ रपु मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि षष्ठा मंयो भुवस्ता नं ऊर्जे दधातन॥११॥

मुहेरणायु चक्षसे। यो वंशः शिवतंमो रसुस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयायु जिन्वथा आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मै देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रंहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्येऽप्सुमते नमु इन्द्रायु नमो वरुणायु नमो वारुण्यै नमोऽज्ञ्यः॥१२॥

यदपां कृरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तत्रो वरुणो राजा पाणिनां ह्यवमर्शत्। सोऽहमपापो विरजो निर्मुको मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वह्यसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वधमरूपणः। इमं मै गङ्गे यमुने

सरस्वति शुतुंद्रि स्तोमः॑ सचता॒ परुष्णिया। अ॒सि॒क्रिया
म॑रुदृवृधे वितस्तुयाऽर्जीकीये शृणुह्या॑ सुषोमंया। क्रृतं॑ च
सत्यं चाभीद्धात्तपुसोऽध्यंजायत। ततो॑ रात्रिरजायत्॑ ततः॑
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

सुमुद्रादर्णवादधि॑ संवथ्सरो अंजायत। अ॒होरात्राणि॑
विदध्दिश्वस्य॑ मिष्ठो॑ वशी। सूर्यचन्द्रमसौ॑ धाता॑
यथापूर्वमंकल्पयत्। दिवि॑ च पृथिवी॑ चान्तरिक्षमथो॑
सुवः। यत्पृथिव्या॑ रजः॑ स्वमान्तरिक्षे॑ विरोदेसी।
इमाङ्गस्तदापो॑ वरुणः॑ पुनात्वंघमरूषणः। पुनन्तु॑ वसंवः॑
पुनातु॑ वरुणः॑ पुनात्वंघमरूषणः। एष भूतस्य॑ मध्ये॑ भुवनस्य॑
गोप्ता। एष पुण्यकृतां॑ लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्।
द्यावापृथिव्योरहिरुण्मयः॑ सङ्ग्रहितः॑ सुवः॥१४॥

स नः॑ सुवः॑ सः॑शिशाधि। आर्द्धं॑ ज्वलति॑ ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति॑ ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि॑ ब्रह्माहमस्मि।
अ॒हमस्मि॑ ब्रह्माहमस्मि। अ॒हमेवाहं॑ मां जुहोमि॑
स्वाहा॑। अकार्यकार्यवकीर्णि॑ स्तेनो॑ भ्रूणहा॑ गुरुतल्पगः।
वरुणोऽपाम॑घमरूषणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो॑
भूमिस्त्वमा॑ रोदयस्व॑ प्रवदन्ति॑ धीराः। आक्रान्त्समुद्रः॑
प्रथमे॑ विधर्मं॑ जनयन्प्रजा॑ भुवनस्य॑ राजा॑। वृषा॑ पवित्रे॑
अधि॑ सानो॑ अव्यै॑ बृहथ्सोमो॑ वावृधे॑ सुवान॑ इन्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम् सोमंमरातीयुतो निदंहाति वेदः। स
नः परथदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः।
तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्।
दुर्गा देवीः शरणमुहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं
पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूर्शं
पृथ्वी बहुला न उर्वी भवां तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि
नो दुर्गहां जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरिताति परषि।
अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
पृतनाजितः सहमानमग्निमुग्रः हुवेम परमाधस्थात्। स
नः परथदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्वेवो अति दुरिताऽत्यग्निः।
प्रतोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सथिस।
स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभग्मायजस्व।
गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसंश्वरेम। नाकस्य
पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय
स्वाहा सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्न
चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवौ वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा
नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवौ वायवे
चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे
च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ज्ञानप्राप्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्वेदसे
स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतऋतो
स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नो अग्न एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्जं
तृतीयया। पाहि गीर्भिश्च तुसृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥

[७]

॥वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दैभ्यश्छन्दाऽस्याविवेशां।
सतां शिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय

ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द्
ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणे मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासु
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्दुं ममामुष्य ओम्॥२३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥२४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विहियिष्यामि
कर्त पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुफसेत्॥२५॥

[११]

॥दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य
जन्तोः। तमंक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानं-
मीशम्। सुप्राणाः प्रभवन्ति तस्माथ्सुप्राचिष्ठाः समिधः
सुप्राणाः। सुप्राणे इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा

गुहाशयां निहिताः सुस सप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च
 सर्वेऽस्माथ्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
 ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां लोहितशुक्लकृष्णां बृह्णि प्रजां जनयन्तीं
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
 भुक्तभौगमजौऽन्यः॥२६॥

हृसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसद्घोतां वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदजा गोजा क्रेतजा औद्रिजा क्रृतं
 बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य
 धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ
 वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुना
 सममृतत्वमानंट। घृतस्य नाम् गुह्यं यदस्ति जिह्वा
 देवानांममृतस्य नाभिः। वयं नाम् प्रब्रेवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपे ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
 शङ्कोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शङ्का त्रयो अस्य पादा द्वे
 शीरपे सुस हस्तासो अस्य। त्रिधां बृद्धो वृषभो रौरवीति
 महो देवो मर्त्यां आविवेशा॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गविं देवासो घृतमन्विन्दन्।
 इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया

निष्ठृतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
मुहरूषिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नौ
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्द्विस्मान्नार्णीयो न ज्यायौऽस्ति कञ्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्ध्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वैः
दुहं विपापं परमैश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुङ्गस्थम्।
तत्रापि दुहं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं
नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
नारायणः हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपंजीवति।
पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरः शाश्वतः शिवमच्युतम्। नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायणं परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः

परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिङ्गथ्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तथसर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कुविः समुद्रेऽन्त विश्वशमुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा विंतस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्याऽयतनं मंहत्। सन्ततः शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्थसर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्निर्विजन्तिष्ठत्राहारमज्जरः कुविः। तिर्युगूर्धमधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्युणपूमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥

[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता क्रृचस्तद्वचा मण्डलः स क्रृचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्रां मण्डलः स साम्रां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि

पुरुषस्तानि यजूः पि स यजुषा मण्डलः स यजुषां लोकः
सैषा त्रयेवं विद्या तंपति य एषोऽन्तरांदित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज़ ओजो बलं यशश्वक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तथसत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्रोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्थितां
समानलोकतामाप्रोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय
नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।
दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतथसोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्र
पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सूर्योजातं प्रपद्यामि सूर्योजाताय वै नमो नमः। भुवे भुवे
नाति भवे भवस्व माम्। भुवोद्भवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमौ ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमौ रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमौ बलविकरणाय नमौ
बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमौ
मनोन्मनाय नमः॥३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः
सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्वहैं महादेवाय धीमहि। तत्रौ रुद्रः
प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिब्रह्मणो-
ऽधिपतिब्रह्मा शिवो मै अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय
 हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो
 नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सूत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
 विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः
 सन्मुहो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बृहधा जातं
 जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो
 अस्तु॥४१॥

[२४]

कदुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम्
 हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकंडत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहृतय-
 स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाऽ
सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मुही सावित्री गायत्री
जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कंतुमा का या सा
सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपे वा इदः सर्व विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा
आपः पशव् आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राटापो विराटापः
स्वराटापश्छन्दाङ्गस्यापे ज्योतीङ्गस्यापे यजूङ्गस्यापः
सत्यमापः सर्वा देवता आपे भूर्भुवः सुवरापु ओम् ॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पृता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मण्स्पतिर्ब्रह्मपृता पुनातु माम्। यदुच्छिंष्टमभौज्यं यद्वा
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसुतां चं प्रतिग्रहूङ्गं
स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्ना पापंमकारिषम्। मनसा वाचो हस्ताभ्याम्।
पञ्चामुदरेण शिशज्ञा। अहस्तदंवलुम्पतु। यत्किं चं दुरितं

मयि॑ इदमहं माममृतयो॒नौ। सत्ये ज्योतिषि॑ जुहौ॑मि॑
स्वा॒हा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो॑
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापंकारिषम्। मनसा वाचा॑
हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्जा। रात्रिस्तदंवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि॑ इदमहं माममृतयो॒नौ। सूर्ये ज्योतिषि॑
जुहौ॑मि॑ स्वा॒हा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्घम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयो॑तु वरंदा देवी॑ अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गाय॑त्री॑ छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्वं मे। यदह्ना॑त्कुरुते पापं तदह्ना॑त्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रिया॑त्कुरुते पापं तद्रात्रिया॑त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णे
मंहादेवि॑ सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि॑ सहोऽसि॑ बलंमसि॑ भ्राजोऽसि॑ देवानां धाम्
नामांसि॑ विश्वंमसि॑ विश्वायुः सर्वमसि॑ सर्वायुरभिभूरे॑
गायत्रीमावाहयामि॑ सावित्रीमावाहयामि॑ सरस्वतीमावाह-

या॑मि छन्दकृषीनावा॑हया॑मि श्रियमावा॑हया॑मि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्रं कृषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः रुद्रः शिखा पृथिवी
योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा॑ षट्कृष्टिः
पञ्चशीरूपोपनयने विनियोगे ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒
सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॒ सृत्यम्।
ओं तथसंवितुर्वर्ण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
नः प्रचोदयौत्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणे॒भ्योऽभ्यंनु-
ज्ञाता॒ गच्छ दैवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता॒
प्रचोदयन्ती पवने॒ द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवृच्चसं
मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा॑ वात्यक्षरम्। मधु॑ क्षरन्ति॒
तद्रसम्। सृत्यं वै तद्रसुमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।
 यास्ते सोम प्रजावथ्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरूष्टह।
 यास्ते सोम प्राणाङ्स्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति।
 ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्युङ्कं पुनर्न्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया॑॥ मधु मेधया॑॥ ब्रह्ममेव मधु मेधया॑॥ अद्या नौ
 देव सवितः प्रजावथ्सावीः सौभगम्। परा दुष्प्रियं सुव।
 विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्द्रुं तन्म आ
 सुव। मधु वाता॑ ऋतायुते मधु क्षरन्ति सिन्ध्यवः। माध्वीर्नः
 सुन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि॒ मधुमृत्यार्थिव॑ रजः। मधु
 द्यौरस्तु नः पिता। मधुमात्रो॒ वनस्पतिर्मधुमां॑ अस्तु सूर्यः।
 माध्वीर्गावो॑ भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। भ्रूणहृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति।
 ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्युङ्कं पुनर्न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा॑॥ मधु मेधवा॑॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॑॥ ब्रह्मा॑
 देवानां॑ पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां॑ महिषो॑ मृगाणां॑म्। श्येनो॑
 गृद्ध्राणां॑ स्वधिर्तिर्वनानां॑ सोमः॑ पवित्रमत्यैति॑ रेभन्।
 हृसः॑ शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गोता॑ वेदिषदतिर्थिर्दुरोणसत्।

नृषद्वरसदृतसद्योमसदजा गोजा ऋतजा औद्रिजा ऋतं
बृहत्। ऋचे त्वा ऋचे त्वा समिश्रवन्ति सुरितो न
धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्ये आसाम्।
तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलयी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
तस्याऽसते हरयः सप्तरै स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
आसहस्रात्पङ्किं पुनान्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगद्विश्वार्ची भद्रा
सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम
विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्ट ऋषिर्भवति देवि त्वया
ब्रह्माऽगतश्रीरुत त्वया॥ त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा
नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मै
अश्विनांकुभावाधत्तां पुष्करस्त्रजा। अफसरासु च या मेधा
गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैर्वीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥॥५९॥

[४२]

आ मा॑ मेधा॒ सुरभिंविश्वरूपा॒ हिरण्यवर्णा॒ जगती॒
जगम्या॒। ऊर्जस्वती॒ पयसा॒ पिन्वमाना॒ सा मा॑ मेधा॒
सुप्रतीका॒ जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मेधां॒ मयि॑ प्रजां॒ मय्यग्निस्तेजो॑ दधातु॒ मयि॑ मेधां॒
मयि॑ प्रजां॒ मयीन्द्र॑ इन्द्रियं॒ दधातु॒ मयि॑ मेधां॒ मयि॑ प्रजां॒
मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑ दधातु॒॥६१॥

[४४]

॥मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु॑ मृत्युरमृतं॑ न आगन्वैवस्वतो॑ नो॑ अभयं॑ कृणोतु॑
पर्णं॑ वनस्पतेरिवाभिनः॑ शीयताऽ॑ रुयिः॑ स च॑ तान्नः॑
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं॑ मृत्यो॒ अनु॒ परेहि॑ पन्थां॒ यस्ते॒ स्व इतरो॑ देवयानां॑त्।
चक्षुष्मते॑ शृण्वते॑ तै॑ ब्रवीमि॑ मा नः॑ प्रजाऽ॑ रीरिषो॒ मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं॑ प्राणं॑ मनसाऽन्वा॑ रभामहे॑ प्रजापतिं॑ यो॑ भुवनस्य
गोपाः। स नौ॑ मृत्योन्नायतां॑ पात्वऽहसो॑ ज्योग्जीवा॑
ज्ञारामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र॑ भूयादध॑ यद्युमस्य॑ बृहस्पते॑ अभिशस्तेरमुञ्चः।

प्रत्यौहतामुश्चिना॑ मृत्युमस्माद्वानांमग्ने भिषजा॒ शर्चीभिः॥६५॥

[४८]

हरि॑ हरंतमनुयन्ति देवा विश्वस्येशांनं वृष्टुं मंतीनाम्।
ब्रह्म सर्वपुमनुमेदमागादयन् मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोरकृद्धाऽर्ति॑ मृत्युं तराम्युहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो॑ मा वंधीर्मा मे॑ बलं विवृहो॑ मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मैरीरिषु॑ आयुरुग्र नृचक्षसं॑ त्वा हुविषां॑ विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ॑ महान्तमुत मा नौ॑ अर्भुकं॑ मा नु॑ उक्षन्तमुत मा
नं॑ उक्षितम्। मा नौ॑वधीः॑ पितरं॑ मोत मातरं॑ प्रिया॑ मा
नस्तुनुवौ॑ रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तो॑के तनये॑ मा न आयुषि॑ मा नो॑ गोषु॑ मा नो॑
अश्वेषु॑ रीरिषः। वीरान्मा नौ॑ रुद्र भामितो॑वधीरहुविष्मन्तो॑
नमस्सा॑ विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते॑ न त्वदेतान्यन्यो॑ विश्वा॑ जातानि॑ परिता॑
बंभूव। यत्कामास्ते॑ जुहुमस्तन्नो॑ अस्तु॑ वृयङ्गं॑ स्याम्॑ पतयो॑

रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु
नः स्वस्तिदा अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

अम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वरुकमिव
बन्धनामृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान्
यज्ञस्य मायया सर्वनवं यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे॑ स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॒ स्वाहा॑॥ मनुष्यकृतस्यैनंसो-
ऽव्यजंनमसि॒ स्वाहा॑॥ पितृकृतस्यैनंसोऽव्यजंन-
मसि॒ स्वाहा॑॥ आत्मकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॒ स्वाहा॑॥ अस्मत्कृतस्यैनंसो-
ऽव्यजंनमसि॒ स्वाहा॑॥ यद्विवा च नक्तं चैनश्वकृम
तस्याव्यजंनमसि॒ स्वाहा॑॥ यथस्वपन्तश्व जाग्रत्श्वैनश्वकृम

तस्याव॑यजंनमसि स्वाहा॑॥ यथसुषुप्तश्च जाग्रतुश्चैनश्चकृम
तस्याव॑यजंनमसि स्वाहा॑॥ यद्विद्वा॒सुश्चाविद्वा॒सुश्चैनश्चकृम
तस्याव॑यजंनमसि स्वाहा॑॥ एनसोऽवयजनमसि
स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वौ देवाश्चकृम जिह्वया॑ गुरुमनंसो वा॑ प्रयुती देव॑ हेडंनम्।
अरावा॑ यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो॑ निधेतन्
स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार॒षीत्-मन्युरकार॒षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार॒षीन्नमो॑ नमः। कामोऽकार॒षीत्कामः करोति
नाहं करोमि कामः कर्ता॑ नाहं कर्ता॑ कामः कार॒यिता॑ नाहं
कार॒यिता॑ एष ते काम कामाय स्वाहा॑॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार॒षीन्नमो॑ नमः। मन्युरकार॒षीन्मन्युः करोति
नाहं करोमि मन्युः कर्ता॑ नाहं कर्ता॑ मन्युः कार॒यिता॑ नाहं
कार॒यिता॑ एष ते मन्यो॑ मन्यवे॑ स्वाहा॑॥ ७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा॒ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा॑। गावो॑ हिरण्यं धनमन्त्रपान॒ सर्वेषां॒ श्रियै॒ स्वाहा॑।

श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददांतु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः।
तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मर्यि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नंवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः सुरापानुं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्वर्लक्ष्मीश्वर्पुष्टीश्वर्कीर्ति
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददांतु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा
विपाप्मा भूयासुङ्गं स्वाहा॑॥। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाग्राणरेतो-
बुद्ध्याकृतिःसङ्कल्पा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ्गं स्वाहा॑॥। त्वक्र्ममाःसरुधिरमेदोमज्ञास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ्गं
स्वाहा॑॥। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्वोपस्थपायवो
मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ्गं स्वाहा॑॥।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि दैहि दैहि
ददापयिता मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ्गं स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं

विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा॑
 मै॒ शुच्चन्तां॒ ज्योतिरहं॒ विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥
 मनोवाक्यायकर्मणि॑ मै॒ शुच्चन्तां॒ ज्योतिरहं॒ विरजा॑ विपाप्मा
 भूयासु॒ स्वाहा॑॥ अव्यक्तभावैरहङ्गैर्ज्योतिरहं॒ विरजा॑
 विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ आत्मा॑ मै॒ शुच्चन्तां॒ ज्योतिरहं॒
 विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ अन्तरात्मा॑ मै॒ शुच्चन्तां॒
 ज्योतिरहं॒ विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ परमात्मा॑
 मै॒ शुच्चन्तां॒ ज्योतिरहं॒ विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥
 क्षुधे॑ स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासाय॑ स्वाहा॑॥ विविट्यै॒ स्वाहा॑॥
 ऋग्वेदानाय॑ स्वाहा॑॥ कुषोत्काय॑ स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासामलं॑
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं॑ च॑ सर्वान्त्रिणुद॑
 मे पाप्मानं॑ स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
 मानन्दमय-मात्मा॑ मै॒ शुच्चन्तां॒ ज्योतिरहं॒ विरजा॑ विपाप्मा
 भूयासु॒ स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये॑ स्वाहा॑॥ विश्वेभ्यो॑ देवेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ ध्रुवाय॑ भूमाय॑
 स्वाहा॑॥ ध्रुवक्षितये॑ स्वाहा॑॥ अच्युतक्षितये॑ स्वाहा॑॥ अग्नये॑
 स्विष्टकृते॑ स्वाहा॑॥ धर्माय॑ स्वाहा॑॥ अधर्माय॑ स्वाहा॑॥ अन्नः॑
 स्वाहा॑॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः॑ स्वाहा॑॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ गृह्याभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अवसानेभ्यः॑

स्वाहा०। अ॒वुसान॑पतिभ्यः स्वाहा०। स॒र्वभूतेभ्यः स्वाहा०।
कामायु॒ स्वाहा०। अ॒न्तरिक्षायु॒ स्वाहा०। यदेजति॒ जगति॒
यच्चु॒ चेष्टति॒ नाम्नो॒ भागोऽयं॒ नाम्ने॒ स्वाहा०। पृथिव्यै॒ स्वाहा०।
अ॒न्तरिक्षायु॒ स्वाहा०॥८५॥

दिवे॒ स्वाहा०। सूर्यायु॒ स्वाहा०। च॒न्द्रमसे॒ स्वाहा०। नक्षत्रेभ्यः॒
स्वाहा०। इन्द्रायु॒ स्वाहा०। बृहस्पतये॒ स्वाहा०। प्रजापतये॒ स्वाहा०।
ब्रह्मणे॒ स्वाहा०। स्वधा॒ पितृभ्यः॒ स्वाहा०। नमो॒ रुद्राय॑ पशुपतये॒
स्वाहा०॥८६॥

देवेभ्यः॒ स्वाहा०। पितृभ्यः॒ स्वधाऽस्तु॑। भूतेभ्यो॒ नमः।
मनुष्येभ्यो॒ हन्ता०। प्रजापतये॒ स्वाहा०। परमेष्ठिने॒ स्वाहा०। यथा
कूपः॒ शूतधारः॒ सुहस्रधारो॒ अक्षितः। एवा॑ मै॒ अस्तु धून्यः॒
सुहस्रधारमक्षितम्। धनधान्ये॒ स्वाहा०। ये॒ भूताः॒ प्रचरन्ति॒
दिवानक्तं॒ बलिमिच्छन्तो॒ वितुदस्य॑ प्रेष्याः। तेभ्यो॒ बुलि॑
पुष्टिकामो॒ हरामि॑ मयि॒ पुष्टि॑ पुष्टिपर्तिर्दधातु॒ स्वाहा०॥८७॥

[६७]

ओ॑ तद्वृत्तमा। ओ॑ तद्वायुः। ओ॑ तदात्मा। ओ॑ तथसृत्यम्।
ओ॑ तथसर्वम्। ओ॑ तत्पुरोर्नमः॥। अन्तश्चरति॑ भूतेषु॒ गुहायां॒
विश्वमूर्तिषु। त्वं॒ यज्ञस्त्वं॒ वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वः॒ रुद्रस्त्वं॒
विष्णुस्त्वं॒ ब्रह्म॑ त्वं॒ प्रजापतिः। त्वं॒ तदापु॑ आपो॒ ज्योती॒
रसोऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वायঁ॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥। श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। प्राणायु स्वाहा॥। श्रद्धायां-
 मपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय।
 अपानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां-
 मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय।
 उदानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥। ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वायঁ। अमृतापिधानमसि॥। ८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।

श्रुद्धायाऽ समाने निविश्यामृतं हुतम्। सुमानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्राः ॥

वाङ्मं आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तुनूः। तुनुवां मे सुह नमस्ते अस्तु मा मां हि॑सीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्राः ॥

वयः सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वन्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभनमन्त्राः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्त्रेनाप्यायस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्राः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम् ग्रे द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वम् द्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं
वनैभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्ट्याचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गलोकाच्यवन्ते
कुदाचन सतां हि सत्यं तस्माऽसत्ये रमन्ते तप इति
तपो नानशनात्परं यद्धि परं तपस्तद्वर्धर्षं तद्वर्धर्षं
तस्मात्तपांसि रमन्ते दम् इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मै
रमन्ते शम् इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति
सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने
रमन्ते धर्म इति धर्मणं सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति
दुष्करं तस्माद्दर्मे रमन्ते प्रजन् इति भूयां सस्तस्माद्दूर्यिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्दूर्यिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्रय इत्याहुं
तस्माद्ग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहुं तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते मानुसमिति

विद्वा॑ सुस्तस्मा॒ द्विद्वा॑ सं ए॒ व मां॒ नु॒ से र॒ मन्ते न्या॑ स इति॑
ब्र॒ ह्मा॑ ब्र॒ ह्मा॑ हि परः॑ परै॒ हि ब्र॒ ह्मा॑ ता॒ नि॑ वा ए॒ ता॒ न्यवं॒ रा॒ णि॑
परा॑ सि॑ न्या॑ स ए॒ वा॒ त्य॑ रेचय॒ द्य॑ ए॒ वं वेद॑ त्यु॒ पु॒ निषत्॥१७॥

---

[७८]

॥ज्ञानसाधन-निरूपणम्॥

प्रा॒ जा॒ प॒ त्यो॑ हा॒ रु॒ णि॑ सु॒ पर्णे॑ य॑ प्रा॒ जा॒ प॒ ति॑ पि॒ तर॒ मु॒ प॒ ससा॒ रु॑
कि॑ भं॒ गवं॒ न्तः॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ती॒ ति॑ तस्मै॑ प्रो॒ वा॒ च
स॒ त्येन॑ वा॒ यु॒ रा॒ वा॑ ति॑ स॒ त्येना॑ ऽ॒ दि॒ त्यो॑ रो॒ चते॑
दि॒ वि॑ स॒ त्यं॑ वा॒ चः॑ प्रा॒ ति॒ षा॑
स॒ त्ये॑ स॒ वं॑ प्रा॒ ति॒ षि॑ तं॑ तस्मा॑ अ॒ स॒ त्यं॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ति॑
तप॑ सा॑ दे॒ वा॑ दे॒ वता॑ मग्र॑ आ॒ यन्तप॑ सर॑ षय॑ः॑ सु॒ वर॑ न्व॑ वि॒ न्द॑ न्
तप॑ सा॑ स॒ पला॑ न्॑ प्रा॒ णु॒ दा॒ मारा॑ ती॒ स॒ -
तप॑ सि॑ स॒ वं॑ प्रा॒ ति॒ षि॑ तं॑ तस्मा॑ त्तप॑ः॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ति॑
दमै॑ ना॑ न्ता॑ः॑ कि॒ लि॒ षि॑ मवधू॒ न्व॑ न्ति॑
दमै॑ ना॑ ब्रह्मचा॒ रिण॑ः॑ सु॒ वर॑ गच्छ॑ न्दम॑ मौ॑ भू॒ ता॑ ना॑ दु॒ राध॑ र॒ ष॑
दमै॑ स॒ वं॑ प्रा॒ ति॒ षि॑ तं॑ तस्मा॑ द्वम॑ः॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ति॑
शमै॑ ना॑ शा॑ न्ता॑ः॑ शि॒ वमा॑ चर॑ न्ति॑
शमै॑ ना॑ कं॑ मु॒ नयो॑ ऽ॒ न्वि॒ न्द॑ ज्ञ्ञम॑ मौ॑ भू॒ ता॑ ना॑ दु॒ राध॑ र॒ ष॑ अ॑-
ज्ञ्ञमै॑ स॒ वं॑ प्रा॒ ति॒ षि॑ तं॑ तस्मा॑ ज्ञ्ञम॑ः॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ति॑
दा॑ नं॑ यु॒ ज्ञा॑ ना॑ वर॑ थ॑ दी॒ क्षि॑ णा॑ लो॑ के॑ दा॑ तार॑ ऽ॑ सर॑ भू॒ ता॑ न्यु॑ पजी॑ वन्ति॑
दा॑ ने॑ ना॑ रा॑ ती॑ रपा॑ नु॒ दन्त॑ दा॑ ने॑ द्वि॒ पन्तो॑ मि॒ त्रा॑ भं॒ वन्ति॑
दा॑ ने॑ स॒ वं॑ प्रा॒ ति॒ षि॑ तं॑ तस्मा॑ द्वा॑ नं॑ पर॒ मं वं॒ द॒ न्ति॑

धर्मे विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसुर्पन्ति
धर्मेण पापमर्पनुदत्ति

धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति

प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तुन्तुं तन्वानः
पिंतृणामनृणो भवति

तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्य-
ग्रयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्था गारहपत्य ऋक्पृथिवी
रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः
सामं सुवर्गो लोको बृहत्स्मादग्नीन्परमं वदन्त्य-
ग्निहोत्र॑ सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्ट॑ सुहृतं
यज्ञक्रतूनां प्रायंण॑ सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं
परमं वदन्ति

यज्ञे इति यज्ञेन हि देवा दिवं गृता यज्ञेनासुरानपानुदन्त
यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति

यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति

मानुसं वै प्रजापत्यं पवित्रं मानुसेन मनसा साधु पश्यति
मानुसा ऋषयः प्रजा असृजन्त

मानुसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानुसं परमं वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माण ब्रह्मा विश्वः कतुमः स्वयम्भुः
प्रजापतिः संवथ्सुर इति संवथ्सुरोऽसावादित्यो य एष
आदित्ये पुरुषः सं परमेष्ठी ब्रह्मात्मा

याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यौ वर्षति

पूर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त
 ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणः प्राणैर्बलं बलेन
 तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां मेधा मेधयां मनीषा मनीषया
 मनो मनसा शान्तिः शान्त्यां चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या
 स्मारुङ्ग स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्थसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पश्चाधा पश्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी
 चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशंश्वावान्तरदिशाश्च
 स वै सर्वमिदं जगथस च भूतं स भव्यं जिज्ञासक्लुप्तं क्रेतजा
 रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्वा तमेव
 मनसा हृदा च भूयौ न मृत्युमुपेयाहि विद्वान्तस्मान्न्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरुण्वो विभूरसि
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्रोदास्त्वमसि चन्द्रमस
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महसु ओमित्यात्मानः
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो
 महिमानंमाप्रोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत्॥९८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी

शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बुरुहिर्वेदः शिखा हृदयं
 यूपः काम् आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्भ्राता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा
 श्रोत्रं मग्नीव्यावद्धियते सा दीक्षा
 यदश्वाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते
 तदुपसदो यथस्त्ररत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुर्तिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यथसायं प्रातरत्ति तथस्मिधुं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च
 तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैऽर्धमासाश्व
 मासाश्व ते चांतुर्मस्यानि य कृतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवथसराश्व परिवथसराश्व तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा
 एतथस्त्रं यन्मरणं तदवभृथे एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रः सत्रं
 य एवं विद्वानुदगयते प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
 सलोकतामप्रोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौमहिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजंयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमप्रोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानंमित्युपनिषत्॥९९॥

[८०]

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः

शान्तिः॥

॥ कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजनन्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकूसं कूसम्। श्रेयो वसीय
आयथसम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानभान्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपांस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शनाता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽनन्दो मोदः प्रमोदः ॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्थसंवेशनः सःशान्तः शान्तः।
आभवन्नभवन्नसम्भवन्नसम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
सःस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलंज्वलिता
तपन्नितपन्नसन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुभ्मः शुभ्मानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीर्ती
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती ॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुघा॥
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
दयन्थसः सादनः सःसन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

शुभूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो
यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्स्वर्गे लोकः।
सहस्वान्स्वर्गीयानोजस्वान्सहमानः। जयन्नभिजयन्सु-
द्रविणो द्रविणोदाः। आद्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्।
आर्द्धः पिन्वमानोऽन्नवात्रसवानिरावान्। सर्वैषधः सम्भरो
महस्वान्। एजुत्का जौवुत्काः। क्षुलुकाः शिपिविष्टुकाः।
सरिस्त्रराः सुशेरवः। अजिरासौ गमिष्णवः। इदानी
तदानीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फणो
द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरङ्गस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्चवः। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निरकृतुः सूर्य
कृतुश्चन्द्रमां कृतुः। प्रजापतिः संवस्त्ररो महान्कः॥४॥

[१]

भूग्नि च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथसुरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथसुरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्संवथसुरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा
सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रीङ्श्वं
लोकान्संवथसुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया

देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैथ्यं योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
 चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने।
 यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
 श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
 सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। मा तै अग्ने
 च येन माऽति च येनाऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
 ज्योतिर्यदावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते
 ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
 यावद्वेवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरो-
 ऽसि। इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
 ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो
 मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्ठकाः। कृषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्या
 दिशि महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश
 आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि।
 चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
 समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन कृतावां॥ हिरण्यपक्षः शकुनो भुरुण्युः।
 महान्धस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हि सीः।
 एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
 यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
 यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा प्रसारय। रात्रा समच। रात्रा
 प्रसारय। अहा समच। कामं प्रसारय। कामः समच॥९॥

---

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।
 सत्यं तपो नाम। रूपमूर्तम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मनु आयुः।
 विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा
 पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
 यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टि दद्दभ्याववृथ्स्व॥१०॥

---

[५]

राज्ञी विराज्ञी॥ सुम्राज्ञी स्वराज्ञी॥ अर्चिः शोचिः। तपो हरो
 भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
 मा सर्वे यशसा सः सृजन्तु॥११॥

---

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा॥ विभुवे स्वाहा विवस्वते
 स्वाहा॥ अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा॥ दिवां पतये
 स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा॥ चाक्षुष्मत्याय स्वाहा
 ज्योतिष्मत्याय स्वाहा॥ राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा॥
 सुम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा॥ शूषाय स्वाहा सूर्याय

स्वाहा०। चन्द्रमसे स्वाहा० ज्योतिषे स्वाहा०। सुऽसर्पयु स्वाहा०
कल्याणायु स्वाहा०। अर्जुनायु स्वाहा०॥१२॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो
अर्घति। अहिरह जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न
क्रीडन्नसरदृष्टा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवें त्वा जुष्टं
गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवें त्वा। अपंमृत्युमपुक्षुधम्।
अपेतः शपथं जहि। अधा नो अग्न आवह। रायस्पोषः
सहस्रिणम्॥१३॥

ये तै सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान्
यज्ञस्य माययाः। सर्वानवयजामहे। भक्षौऽस्यमृतभक्षः।
तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य मधुमतः।
उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि। मन्द्राऽभिमूतिः केतुर्यजानां
वाक्। असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आकन्दयितरपान।
असावेहि। अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः।
असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृते मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेद। असावेहि। अग्निर्मवचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं
मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। वायुम् प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि।
सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुर्‌हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रैः श्रिताः। श्रोत्रः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। औषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि।
इन्द्रो मे बलैः श्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। पुर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि।
ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युर्‌हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि।
पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्।
वैश्वानरो रश्मिर्भिर्वृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानसृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।

तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्। तस्मा॑द्विद्युत्। तमवृश्त्। यदवृश्त्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्तश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्तश्च। अत्युङ्हो हाऽरुणिः। ब्रह्मचारिणैः प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। पुक्षं दयाम्पाति पृच्छ। वेत्थं
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्यं पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
हौवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरंजसीति। कस्तद्यत्परोरंजा
इति। एष वाव स परोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
एषैऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सुत्य इति। किं
तथसुत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण
इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽचार्यैऽब्रवीदिति
होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पुक्षो दयाम्पातिः।
यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्।

अहमुत आचार्यच्छेया॑भविष्यामि। यो मा॑ सावि॒त्रे
सुमवांदि॒ष्टेति॥२७॥

तस्मा॑ध्सावि॒त्रे न संवदेत। स यो हु॑ वै सा॑वि॒त्रं वि॒दुषा॑
सावि॒त्रे सुंवदते। सहा॑स्मि॒ञ्चियं दधाति। अनु॑ हु॑ वा अस्मा॑
असौ॑ तपञ्चियं मन्यते। अन्वस्मै॑ श्रीस्तपो॑ मन्यते। अन्वस्मै॑
तपो॑ बलं॑ मन्यते। अन्वस्मै॑ बलं॑ प्राणं॑ मन्यते। स यदाहं॑
सुंज्ञानं॑ विज्ञानं॑ दर्शां॑ दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं॑। प्रस्तुतं॑ विष्टुतं॑ सुता॑ सुन्वतीति। एष एव
तत्। एष ह्यैव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं॑। चित्रः॑
केतुदीता॑ प्रदाता॑ सविता॑ प्रसविता॑ भिशास्ताऽनुमन्तेति। एष
एव तत्। एष ह्यैव तेऽहौ॑ मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं॑। पवित्रं॑ पवयिष्यन्धसहस्रान्धसर्हीयानरुणो॑-
उरुणरजा॑ इति। एष एव तत्। एष ह्यैव तेऽर्धमासाः। एष
मासाः। अथ यदाहं॑। अग्निष्ठो॑म उक्थ्यो॑ ग्निरकृतुः॑ प्रजापतिः॑
संवध्सर इति। एष एव तत्। एष ह्यैव ते यज्ञकृतवः। एष
कृतवः॥३०॥

एष संवध्सरः। अथ यदाहं॑। इदानी॑ तुदानी॑मिति। एष
एव तत्। एष ह्यैव ते मुहूर्तानां॑ मुहूर्ताः। जनुको॑ हु॑ वैदेहः।
अहोरात्रैः॑ समाजंगाम। तः॑ हौचुः। यो वा अस्मान्॑ वेदा॑
विजहंत्पाप्मानं॑मेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिलोके-
ऽन्नं क्षीयत् इति। विजहङ्कृ वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति।
अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिलोके अन्नं क्षीयते। य
एवं वेदा अहीना हाऽश्वथः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं हुः सो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय।
आदित्यस्य सायुज्यम्। हुः सो हु वै हिरण्मयो भूत्वा।
स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेदा।
देवभागो हं श्रौतरूपः। सावित्रं विदां चकार। तत् हु
वागदृश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतुमो वेदा। यः सावित्रं वेदेति। स हौवाच। कैषा
वाग्सीति। अयमहुः सावित्रः। देवानामुत्तुमो लोकः। गुह्यं
महो बिभ्रदिति। एतावति हं गौतुमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो
निपंपात। नमो नम इति॥३४॥

स हौवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति।
तस्माद्ये के चं सावित्रं विदुः। सर्वं ते जितलोकाः। स यो
हु वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तं वेदा। श्रिया
हौवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरैः। सूर्यु इति त्रीणिः।
आदित्य इति त्रीणिः॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदः श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं
वेदा। श्रिया हौवाभिषिच्यते। तदेतद्वचाऽभ्युक्तम्। कृचो अक्षरे

परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा कंरिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति। न ह वा एतस्युर्चा न यजुषा न साम्राऽर्थोऽस्ति। यः सावित्र वेदै॥३६॥

तदेतत्परि यद्देवचक्रम्। आर्द्र पिन्वमानः स्वर्गे लोक एति। विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आद्रो ह वै पिन्वमानः स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदा शूषो ह वै वार्ष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम। त इवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः परियुषुरभूताथसमृत् इति। एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवैनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्यां अग्निरेव सारघं मधुं। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाःश्च वेद। कुर्वन्ति हास्यैता अग्नौ मधुं। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेदै॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमार्च्छति। सञ्जानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एतावनुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतः सुता

सुन्वतीति। एतावनुवाकावपरपृक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदे॥३९॥

यो हृवै मुहूर्तानां नामधेयानि वेदे। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदे। यो हृवा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदे। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। पवित्रं पवयिष्यन्थसहस्रान्थसहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदे। यो हृवै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सरस्य च नामधेयानि वेदे। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सर आर्तिमाच्छ्रुतिः। अग्निष्ठेम उकथ्योऽग्निरकृतुः प्रजापतिः संवथ्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सर आर्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदे। यो हृवै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदे। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। इदानीं तदानीमितिः। एते

वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमार्च्छति।
य एवं वेदा। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
सलोकतां सायुज्यमश्रुते। अपे पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
वेदा॥४२॥

[१०]

कश्चिद्वा अस्मालोकात्प्रेत्या। आत्मानं वेदा। अयम् हम्-
स्मीति। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुंग्धो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतम् ग्निः सावित्रं वेदा। स एवास्मालोकात्प्रेत्या। आत्मानं
वेदा। अयम् हम् स्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तथ्मावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्मिः
क्रियते। इतिरात्रायांदीक्षिषत। इतिरात्रायं ब्रतमुपागुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिलोके शेवधिं धयन्ति। धीतः
हैव स शेवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतम् ग्निः सावित्रं
वेदा॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिलोके शेवधिं न धयन्ति।
अर्धीतः हैव स शेवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिं स्थविरः
शयानम्। इन्द्रे उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते

चतुर्थमायुर्दृद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैन
चरेयुमितिं होवाच॥४५॥

त ऽहु त्रीनिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषाऽ
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्रं। वेदा
वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतौस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अर्थं तु इतरदननूक्तमेव। एहीमं विष्णि। अयं वै
संविद्येति॥४६॥

तस्मै हृतमुग्निः सावित्रमुवाच। त ऽस विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं
वेदां एषो एव त्रयी विद्या॥४७॥

यावन्तऽहु वै त्रया विद्ययां लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेदां। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यः सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदां वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यः सलोकतांमाप्नोति। य एवं
वेदां इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदां
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यः
सलोकतांमाप्नोति। य एवं वेदां प्रजापतेर्वा एतानि नाम-
धेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यः सलोकतांमाप्नोति। य एवं
वेदां ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यः

सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदै। स वा एषौऽग्निरपक्षपुच्छो
वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावांदित्यः शिरः। स यदेते
देवते अन्तरेण। तथ्सर्वं सीव्यति। तस्मांसावित्रः॥४९॥

---

[११]

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितो-
अस्यक्षयोऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयोऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तृ विश्वस्य
जनयितु। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयोऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तृ विश्वस्य
जनयितु। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयोऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य

जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं
युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदेष्ये कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः।
विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदेष्ये कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा।
त्वयोदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेष्ये कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।
त्वयोदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेष्ये कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भूर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदेष्ये

कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥१३॥

संवथ्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। क्रृतूनां प्रतिष्ठा
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा
सीद॥१४॥

क्रृतवः स्थ संवथ्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽग्निरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व

उपर्दधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौर्धमासेषु श्रितो। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य
प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भूर्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते
वामुपर्दधे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थौर्दुघौ युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भूर्यौ विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपर्दधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्री धर्मपत्री। विश्वं
भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपर्दधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयिता। तं

त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽग्निरस्वद्गुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्खयः। त्वं पूषा विघ्नः पासि
नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः पञ्चेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठा: सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः पोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

पोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु
श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा
विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्।
एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः
पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

पञ्चविंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा
अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु

श्रयध्वम्। एकान्नत्रि॒शास्त्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒शा॑
एकत्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। एकत्रि॒शा॑ द्वाँत्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
द्वात्रि॒शास्त्र्यस्त्रि॒शेषु॑ श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्र्य-
स्त्रि॒शाः। उत्तरे भवता॑ उत्तरवर्त्मन्॑ उत्तरसत्त्वानः। यत्काम
इदं जुहोमि॑। तन्मे॑ समृद्धताम्। वृयङ्ग्॑ स्याम्॑ पतयो॑
रर्यीणाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू॑ सुजोषसा॑। इमा॑ वर्धन्तु॑ वां॑ गिरः।
द्युम्नैर्वर्जैभिरागतम्। राज्ञौ॑ विराज्ञौ॑। सुम्राज्ञौ॑ स्वराज्ञौ॑।
अर्चिः॑ शोचिः। तपो॑ हरो॑ भाः। अग्निः॑ सोमो॑ बृहस्पतिः। विश्वे॑
देवा॑ भुवनस्य॑ गोपाः। ते॑ सर्वे॑ सङ्गत्य॑। इदं॑ मे॑ प्रावंता॑ वचः।
वृयङ्ग्॑ स्याम्॑ पतयो॑ रर्यीणाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य॑ नो॑ देहि। अन्नमीवस्य॑ शुष्मिणः। प्र प्रदातारं॑
तारिषः। ऊर्जा॑ नो॑ धेहि॑ द्विपदे॑ चतुष्पदे। अग्ने॑ पृथिवीपते।
सोमं॑ वीरुधां॑ पते। त्वष्टः॑ समिधां॑ पते। विष्णवाशानां॑ पते।
मित्रं॑ सत्यानां॑ पते। वरुणं॑ धर्मणां॑ पते॥२७॥

मरुतो॑ गणानां॑ पतयः। रुद्रं॑ पशूनां॑ पते। इन्द्रौजसां॑ पते।
बृहस्पते॑ ब्रह्मणस्पते। आ॑ रुचा॑ रोचेऽहङ्ग्॑ स्वयम्। रुचा॑
रुचे॑ रोचमानः। अतीत्यादः॑ स्वराभरेह। तस्मिन्॑ योनै॑
प्रजनौ॑ प्रजायेय। वृयङ्ग्॑ स्याम्॑ पतयो॑ रर्यीणाम्। भूर्भुवः॑
स्वः॑ स्वाहा॑॥२८॥

[४]

सप्त तै अग्ने सुमिधः सुस जिह्वाः। सुपर्षयः सुस
धाम् प्रियाणि। सुस होत्रा अनुविद्वान्। सुस योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता॑। अग्निः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॑॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता॑। सोमः स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उर्दीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता॑। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॑। बृहस्पतिः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।
अदितिर्देवता॑। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे
कामान्थसमर्घयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बाधिर आकन्दयितरपान।
असावेहि। उषस्मुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचित् यदु चितं तै अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तु दङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चित्तिमापूरयन्तु।

चित्तशासि सश्चित्तशास्यग्ने। एतावाऽशासि भूयाऽश्चास्यग्ने।
लोकं पृण च्छिद्रं पृण। अथौ सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा
बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा ता अस्य सूददोहसः।
सोमँ श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा
रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा अग्ने देवा
इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबंरहिषे। असि होता नु ईड्यः।
अगन्म महा मनसा यविष्टम्॥३४॥

यो दीदाय समिष्टु स्वे दुरोणे। चित्रभानु रोदसी अन्तरुर्वी।
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्वम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।
अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः
समानमित्। त्वां मुहो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्वा
निधीमहि। मनुष्वसमिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायुते यंज। अग्निरहि वजिनं विशो। ददाति
विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।
इषँ स्तोतृभ्य आभरा। पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्।
पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः।
स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यद्विष्णा। स दक्षिणः पक्षः। अथ

यत्पृथ्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदइङ्। स उत्तरः पृक्षः॥३७॥

अथ यथसंवाति। तदस्य समश्वनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। सः ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेव वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमैति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमैति। अथो यथा रुक्म उत्तसो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकैऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽदित्यम्। अथ हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये परेणाऽदित्यम्। अन्तवन्त ह वा एष क्षयं लोकं जयति। योऽवरेणाऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षयं लोकं जयति। यः परेणाऽदित्यम्॥४०॥

अनन्त ह वा अपारमक्षयं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेव वेद। अथो यथा रथे

तिष्ठन्यक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमपूतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥४१॥

[७]

उशन् हु वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य हु नचिकेता नाम पुत्र आस। त ए हु कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽविवेश। स होवाच। ततु कस्मै मादास्युसीति। द्वितीयं तृतीयम्। त ए हु परीत उवाच। मृत्यवैत्वा ददामीति। त ए हु स्मोथितं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान। मृत्यवे वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्तृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमाः रात्रिमाश्वा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्तृह उवास। तमागत्यं पप्रच्छ। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाः रात्रिमाश्वा इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।

पि॒तरंमे॒व जीवंन्रया॒नीति॑। द्वि॒तीयं वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षिति॑ बूहीति॑ होवाच। तस्मै॑ हृतम्‌ग्निं
नांचिकेतमुवाच। ततो॑ वै तस्यैष्टापूर्ते॑ ना क्षीयेते।
नास्यैष्टापूर्ते॑ क्षीयेते। योऽग्निं नांचिकेतं॑ चिनुते। य उं
चैनमे॒वं वेदा। तृतीयं वृणी॒ष्वेति॑। पुनर्मृत्योर्मेऽपचिति॑ बूहीति॑
होवाच। तस्मै॑ हृतम्‌ग्निं नांचिकेतमुवाच। ततो॑ वै सोऽपं॑
पुनर्मृत्युमंजयत्॥४६॥

अपं॑ पुनर्मृत्युं जंयति। योऽग्निं नांचिकेतं॑ चिनुतो। य
उं चैनमे॒वं वेदा। प्रजाप॑तिर्वै प्रजाकांमस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तद्ग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै॑ नाच्छंदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै॑ नैवाच्छंदयत्। ततृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै॑ नैवाच्छंदयत्। तदात्मनेव हृदय्यैऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छंदयत्। तस्माद्धिरण्यं कर्निष्ठं
धनानाम्। भुञ्जियतंमम्। हृदयजः॒ हि। स वै तमे॒व
नाविन्दत्। यस्मै॑ तां दक्षिणामनै॒ष्यत्। ताः॒ स्वायैव हस्ताय॑
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा॑ दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति॑। सौऽदक्षतु॑ दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते॑ हु॑ वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेदा।
एतद्वं स्मै॑ वै तद्विद्वाः॒ सौ॑ वाजश्रवसा॑ गोतमाः। अप्यनूदेश्यां॑
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वृयं दक्षिष्यामह॑ एव दक्षिणां॑

प्रति॒गृह्येति॑। ते॒ऽदक्षन्त् दक्षिणां प्रति॒गृह्य॑। दक्षते हु॑ वै दक्षिणां प्रति॒गृह्य॑। य ए॒वं वेदा॑ प्र हा॒न्यं छ्वैनाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेके॑ पशुबृन्ध॑ ए॒वोत्तरवेद्यां चिन्वते॑। उत्तरवेदिसम्मित॑ ए॒षौऽग्निरिति॑ वदन्तः। तत्र तथा॑ कुर्यात्। ए॒तमुग्निं कामैनु॑ व्यर्धयेत्। स ए॒नं कामैनु॑ व्यृद्धः। कामैनु॑ व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनंमध्वरे चिन्वीता॑। यत्र वा॑ भूयिंष्टा॑ आहुतयो॑ हृयेरन्। ए॒तमुग्निं कामैनु॑ समर्धयति॑। स ए॒नं कामैनु॑ समृद्धः॥५०॥

कामैनु॑ समर्धयति॑। अथ॑ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव॑ सत्रियंमचिन्वता॑। ततो॑ वै ते॒ऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि॑ स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दते॑ ए॒व प्रजाम्। अभि॑ स्वर्गं लोकं जयति॑। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॑। य उ॑ चैनमेवं वेदा॑। अथ॑ हैनं वायुरकृद्धिकामः॥५१॥

युथान्युपस्मेवोपदधे॑। ततो॑ वै स ए॒तामृद्धिमाध्रोत्। यामिदं॑ वायुरकृद्धः। ए॒तामृद्धिमृध्रोति॑। यामिदं॑ वायुरकृद्धः। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॑। य उ॑ चैनमेवं वेदा॑। अथ॑ हैनं गोबुलो॑ वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्कमेव चिक्यो॑। पश्च पुरस्तात्॥५२॥

पश्च दक्षिणतः॑। पश्च पश्चात्। पश्चौत्तरतः॑। एकां॑ मध्ये॑। ततो॑ वै स सुहस्तं॑ पशून्माप्नोत्। प्र सुहस्तं॑ पशूनाप्नोति॑। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॑। य उ॑ चैनमेवं वेदा॑। अथ॑ हैनं

प्रजापति॒ज्यैष्यंका॒मो यशस्कामः प्र॒जननकामः। त्रि॒वृत्तमेव
चिक्ये॥५३॥

सू॒पुरस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षिण॑तः। सू॒पुश्चात्। ति॒स्रो
उत्तर॑तः। एकां मध्यै॥ ततो वै स प्र यशो ज्यैष्यमाप्नोत्।
एतां प्रजाति॑ं प्राजायत। यामि॒दं प्र॒जाः प्र॒जायन्ते। त्रि॒वृद्धै
ज्यैष्यम्। माता पि॒ता पुत्रः॥५४॥

त्रि॒वृत्प्र॒जननम्। उ॒पस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो
ज्यैष्यमाप्नोति। एतां प्रजाति॑ं प्रजायते। यामि॒दं प्र॒जाः
प्र॒जायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेदा।
अथं हैनुमिन्द्रो ज्यैष्यंकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
ज्यैष्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं
वेदा। अथं हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेदा। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्या-
दुश्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजस्सा
यशस्सा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि॒

प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति
स्मुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धंधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधायां चितिकूप्तिभिरभिमृश्यो। अग्निं प्रणीयोप-
समाधायां। चतस्रं पुता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रुपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सूस ते अग्ने सुमिधः सूस जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्ठकामुपदधाति। इमं तयां लोकमभिजयति।
अथो या अस्मिंलोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
तयां लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिंलोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
उरवंश्व वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
कामुचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। संवथ्सरो वा
अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषा उत्तरः। शुरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा॑। यथा॒ वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेदं। संवध्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपृक्षाश्चितयः। अपरपृक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निर्ग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो हृ वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं॥६२॥

[१०]

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्मं जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।

प्रजापते स्वर्गो वै नौ लोकस्तुरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यंजक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यंजक्रतुभिर्नान्विन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
 त्वम्। एष्टयो हु वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इवु हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशयु वै श्राम्यसि। अहमु
 वा आशाऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्याऽशां
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेध्यसीति। स एतमुग्रये
 कामायं पुरोडाशमुष्टाकंपालं निरंवपत्। आशायै चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्यं सत्याऽशाऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्याऽशां भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामायु स्वाहाऽशायै
 स्वाहां। अनुमत्यै स्वाहां प्रजापतये स्वाहां। स्वर्गाय
 लोकायु स्वाहाऽग्रयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेनु वै श्राम्यसि। अहमु
 वै कामोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यः कामो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेध्यसीति। स एतमुग्रये
 कामायं पुरोडाशमुष्टाकंपालं निरंवपत्। कामाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्यं सत्यः कामोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो हु वा अस्यु कामो भवति।

अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उं चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्मा॒ऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मण् वै श्राम्यसि। अहम् वै ब्रह्मा॒ऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्ट्यसीति। स एतम् ग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञो॒ऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमंविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उं चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाौ स्वर्गाय स्वाहा॒ऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञो॒ऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहम् वै यज्ञो॒ऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यो यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्ट्यसीति। स एतम् ग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञो॒ऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमंविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य

उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय् स्वाहा^१
यज्ञाय् स्वाहा^१। अनुमत्यै स्वाहा^१ प्रजापतयै स्वाहा^१। स्वर्गाय
लोकाय् स्वाहा^१ अग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः।
वयम् वा आपः स्मः। अस्मान्न यजस्व। अथ त्वयि
सर्वे कामाः श्रियष्यन्ते। अनु स्वर्ग लोकं वेष्ट्यसीति।
स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपत्।
अज्ञश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्थसर्वे
कामां अश्रयन्ता। अनु स्वर्ग लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा
अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्ग लोकं विन्दति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति।
अग्नये कामाय् स्वाहा^१ अज्ञः स्वाहा^१। अनुमत्यै स्वाहा^१
प्रजापतयै स्वाहा^१। स्वर्गाय लोकाय् स्वाहा^१ अग्नयै स्विष्टकृते
स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
भूतानि बलिः हरन्ति। अहम् वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिः हरिष्यन्ति।
अनु स्वर्ग लोकं वेष्ट्यसीति। स एतमग्नये कामाय
पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।

अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि हु वा अस्मै भूतानि
बलिः हरन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदों सोऽत्र जुहोति। अग्नये
कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा॑॥। अनुमत्यै स्वाहा॑
प्रजापतये स्वाहा॑॥। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविष्टसि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु योजस्व। अथं ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेश्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हु वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेदों सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
स्वाहा॑॥। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑॥। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः।
दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो नाम। आशा॑ प्रथमाः रक्षति।
कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्। यजश्चतुर्थीम्। आपः
पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तः सप्तमीम्। अनुं
हु वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामुचारोऽस्य स्वर्गं लोके

भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेदा।
तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां द्व्यात्कः सं च। स्त्रियै चाऽभारः
समृद्धै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्घयः स्वरन्विन्दन्।
तपसा सुपलान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवः हुविषां विधेम। स्वयम्भु ब्रह्मं परमं तपे
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः
सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नौ जुषाणोपं यज्ञमागात्। कामवथ्साऽमृतं दुहाना।
श्रद्धा देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा।
ताः श्रद्धाः हुविषां यजामहे। सा नौ लोकममृतं दधातु।
ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगांधसत्यः हुविरिदं
जुषाणम्। यस्मादेवा जंजिरे भुवनं च विश्वै। तस्मै विधेम
हुविषां घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्मादेवा जंजिरे भुवनं च सर्वै। तथसत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽहर्तीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नौ जुषाण उपं यज्ञमागात्।

आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सुङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहवेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अति पाप्मानमराति तरेम। लोकस्य द्वारमचिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्वाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहुङ्
स्मिष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यंजक्रुतुभिरन्वैच्छत्। तं यंजक्रुतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्ठिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्ठिभिरन्विन्दत्। तदिष्ठीनामिष्ठित्वम्। एष्यो
ह वै नाम। ता इष्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपौऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपौऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यं तपौ भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपौऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः ह वा
अस्य तपौ भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन

हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपस्ते स्वाहाौ। अनुमत्ये स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्न्ये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया॒ वै श्राम्यसि। अहमु॒ वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या हृ वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहाौ श्रद्धायै स्वाहाौ। अनुमत्ये स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्न्ये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन॒ वै श्राम्यसि। अहमु॒ वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः सत्यं भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्यायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः सत्यमभवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः हृ वा अस्य सत्यं भवति। अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहाौ सत्यायै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा॒ऽग्न्ये॑

स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनौऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहम् वै मनौऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यं मनौ भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेथस्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्ये सत्यं मनौऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः ह वा अस्य मनौ भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहम् वै चरणमस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेथस्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्ये सत्यं चरणमभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः ह वा अस्य चरणं भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पश्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपांघा अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमाः रक्षति। श्रुद्धा द्वितीयम्।

सुत्यं तृतीयाम्। मनश्चतुर्थीम्। चरणं पञ्चमीम्। अनु हृ वै
स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भवति।
य एताभिरिष्टभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्ट।
पृष्ठौहीवरां दद्यात्कृत्सं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धै॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः।
नैन शस्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो हृ
वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरहोता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निरहोता पञ्चहोतृणाम्। वाघोता पङ्कोतृणाम्।
महाहविरहोता सुप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैष्णवम्। एषा
पङ्किः स्वर्गस्य लोकस्याङ्गसाऽयनिः सुतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यछदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति।
अनप्रवः सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोष
गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैराधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्यौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरुग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशोहोतारमुदश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राश्च चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्च
पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राश्च षड्होतारम्। उपरिष्टात्प्राश्च
सुमहोतारम्। हृदयं यजूषिं पत्यश्च। यथाऽवकाशं ग्रहान्।
यथाऽवकाशं प्रतिग्रहालोकं पृणाश्च। सर्वा हास्युता देवताः
प्रीता अर्भीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदैवमुग्निं चिनुते। रथसम्मितश्चेत्व्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यङ्गं स्तृणुते। पुक्षः सम्मितश्चेत्व्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसम्मितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टेमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वलोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरङ्गं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविश्वतिर्दक्षिणा ददाति। एकविश्वो वा इतः
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविश्वः। अमुमेवाऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये
प्रतितिष्ठति। सुहस्रं ददाति। सुहस्रं सम्मितः स्वर्गो लोकः।

स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुच्छौ। यदि न विन्देते। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पष्ठौहीं त्वन्तर्वर्तों दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुच्छौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमैति। वासो ददाति। तेनाऽस्युः प्रतिरते। वेदितृतीये यंजेत। त्रिष्ट्या हि देवाः। स सत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो हृ वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितुव्यान् वेदं॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनश्च सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्दक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रुद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतलिक्यते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यंजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा

ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽग्नि॒ं चिनु॒ते॥३३॥

या॒वदेव वीर्यम्॑। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं॑
सलोकतांमाप्नोति। ए॒तासांमेव देवतानां॑ सायुज्यम्।
सार्थितां॑ समानलोकतांमाप्नोति। य ए॒तम् ग्नि॒ं चिनु॒ते।
य उ॑ चैनमेवं वेदं। ए॒तदेव सांवित्रे ब्राह्मणम्। अथो॑
नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चामृतं॑ यच्च मर्त्यम्॑। यच्च प्राणिति॑ यच्च न। सर्वास्ता॑
इष्टकाः कृत्वा। उपे॑ कामदुघां॑ दधे। तेनर्घिणा॑ तेन॑ ब्रह्मणा।
तयां॑ देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा॑ सीद। सर्वाः॑ स्त्रियः॑ सर्वान्पुरु॑सः।
सर्व न स्त्रीपुमं॑ च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः॑ पां॑सर्वो॑
भूमैः॥३५॥

सङ्घाता॑ देवमायया॑। सर्वास्ताः। यावन्तु॑ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृथिव्यां॑ पुष्टिरहिताः। सर्वास्ताः। यावती॑ः सिकंताः॑ सर्वाः।
अ॒पस्वन्तश्च याः॑ श्रिताः। सर्वास्ताः। यावती॑ः शर्करा॑ धृत्यै।
अ॒स्यां॑ पृथिव्यामधिं॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां॑ पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु॑
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वरु॑रुधः॑ सर्वाः। विष्ठिताः।
पृथिवीमनु॑। सर्वास्ताः। यावतीरोषधी॑ः॑ सर्वाः। विष्ठिताः।
पृथिवीमनु॑। सर्वास्ताः॥३७॥

यावन्तो॑ वनु॒स्पतंयः। अ॒स्यां॑ पृथिव्यामधिं। सर्वास्ताः।

यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
ये द्विपादश्वतुष्पादः। अपादं उदरसुर्पिणः। सर्वास्ताः।
यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावलोहायसुः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसुः सर्वं त्रपु।
देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन
ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वं दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन
ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च
केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्थसलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्थसलिलान्।
स्थावराः प्रोप्यश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वं धुनिः
सर्वान्व्यः सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् वित्तान्। नीहारो यच्च शीयते॥
 सर्वास्ताः। सर्व विद्युतः सर्वान्धस्तनयिन्नून्। हादुनीर्यच्च
 शीयते॥ सर्वास्ताः। सर्वः स्ववन्तीः सुरितः। सर्वमप्सुचुरं च
 यत्। सर्वास्ताः॥ ४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
 प्रांसचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
 वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
 यच्चाऽऽकुशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
 सर्वाणि॥ ४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्य चन्द्रम्।
 मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नाम
 रुपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां
 दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
 सीद॥ ४५॥

[७]

सर्वान्दिवः सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। यावतीस्तारंकाः
 सर्वाः। वित्ता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूःषि
 सामानि॥ ४६॥

अथर्वाङ्गिरसञ्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।

सुर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये चं लोका ये चालोकाः।
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाङ्क्षु
केवलान्। सर्वास्ताः। सर्वानुतून्घसर्वान्मासान्। संवथ्सरं
च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्व भूतः सर्व भव्यम्।
यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा।
उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राची महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अर्थर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
ऋग्मिः पूर्वाङ्गे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये
अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति
सूर्यः। ऋग्म्यो जातां सर्वशो मूर्तिमाहः। सर्व गतिर्याजुषी
हैव शश्वत्॥४९॥

सर्व तेजः सामरूप्यः हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा
हैव सृष्टम्। ऋग्म्यो जातं वैश्यं वर्णमाहः। यजुर्वेदं
क्षत्रियस्याऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
पूर्वं पूर्वम्यो वचं एतदूचुः। आदरशमग्निं चिन्वानाः।

पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शुतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः
सुत्रमासता॥५०॥

तपं आसीद्वृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभवथ्स्वयम्। सृत्यः ह
होतैषामार्सीत्। यद्विश्वसृज् आसत्। अमृतमेभ्यु उदंगायत्।
सुहस्तं परिवथ्सुरान्। भूतः हं प्रस्तोतैषामार्सीत्।
भविष्यत्प्रतिं चाहरत्। प्राणो अंध्वर्युरभवत्। इदः सर्वः
सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
उपगातारः। सुदस्यां क्रृतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशः सद्व्याणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। क्रृतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज् आसता॥५२॥

ऊर्गाजानुमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्यणः। यद्विश्वसृज् आसत्। अपचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषीं सृत्यम्। श्रद्धा
हैवायंजथ्स्वयम्। इरु पर्नो विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
ड्विः॥५३॥

इधमः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽवहतामुभे। वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सुङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्यां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां

पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासता सुहस्रसम् प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेष्ठः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवर्थ्मराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत एकविंशशाः। विश्वसृजाः सुहस्रसंवर्थ्मरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकता यन्ति। एतासामेव देवतानाः सायुज्यम्। सार्थिताः समानलोकता यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैनुत्प्राहुः। येभ्यश्चैनुत्प्राहुः॥५६॥ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

